TIGHT BINDING BOOK

' केशवकुमार '

झेंडूचीं फुलें

नवभारत प्रकाशनसंस्था, मुंबई, ४.

प्रकाशक :
रघुनाथ दिपाजी देसाई,
नवभारत प्रकाशन संस्था,
६, केळेवाडी, मुंबई ४

किंमत २ रुपये

[सुधारून वाढविलेली पांचवी आवृत्ति. पुढील आवृत्तिचे हक्क लेखकाकडे]

एप्रिल १९४९

मुद्रकः—
रघुनाथ दिपाजी देसाई,
न्यू भारत प्रिंटिंग प्रेस,
६, केळेवाडी, मुंबई नं. ४.

समर्पण

बोलूनचालून 'झेंडूचीं फुलें'! यांना वास तरी कसला आणि
रंग तरी कसला? मोहक फुलांच्या सुवासासाठीं हपापलेली
रसिकता या बिनवासाच्या आणि भडक रंगाच्या दरिद्री
आहेराचा कसा स्वीकार करणार? उलट तिच्या
भावनेची कोमलता दुखवल्याचा उद्धटपणा केल्याचें
पाप मात्र पदरीं यावयाचें! तरीपण वाङ्मयाच्या
वरातींत कोतवाली घोड्याप्रमाणें पुढें पुढें
नाचणाऱ्या घोडकवींच्या गळ्यांत मर्णां-
मुर्दीचे दिवशीं माळा करून घाला-
वयाला जरी हीं 'झेंडूचीं फुलें'
उपयोगी पडलीं तरी लेख-
काला आपल्या श्रमाचें
सार्थक झाल्यासारखें
वाटेल !

लेखक.

झेंडू-पुस्तक-फार्मसी

['निरंकुशः कवयः' या कुठल्या तरी इसवी
सनाच्या कायद्यान्वयें रजिस्टर झालेली]

अनधिकृत भांडवल—मराठी नियतकालिकांतून, मासिकांतून
पुरवण्यांतून, काव्यसंग्रहांतून आजपर्यंत प्रसिद्ध
झालेल्या व पुढें होणाऱ्या कविता

Born in 1922; Still going strong!

—*Johnnie Walker.*

* * *

वाहवा, वाहवा झेंडू हा। सुंदर कितीतरि खचीत हा!

मिस् मेरी, मु० भोर,

* * *

मेल्यावर आमुचे सगळे। उभारतिल दगडी पुतळे
भंवतालीं धरितिल फेर। आज परी करिती जेर!—**आम्ही कोण!?**

* * *

"दे ग माळणी झेंडूचें फूल!" —**चि. सखू वाघमारे.**

* * *

"आहेतच मग फुले झेंडुचीं!" —**सुधारक-महाकाव्य.**

इ० इ० इ०

साहित्याचार्य तात्यासाहेब कोल्हटकर यांचें एक खाजगी पत्र

जळगांव, वऱ्हाड ता. १-१२-२५

कृतानेक साष्टांग नमस्कार, विनंती विशेषः—

आपलें ता. २५-११-२५ चें पत्र व 'झेंडूचीं फुलें' हें पुस्तक हीं दोन्ही मला ता. २९-११-२५ रोजीं मिळालीं. पत्ता खामगांवचा दिल्यामुळें मिळण्यास दोन दिवस उशीर लागला. मी सन १९१८ सालापासून खामगांव येथें नसून जळगांव येथें वकिली करीत आहें. हें जळगांव वऱ्हाडांतील असून खानदेशांतील जळगांवाहून अर्थातच भिन्न आहे.

आपण प्रेमानें भेटी दाखल पाठविलेल्या पुस्तकाचा मी प्रेमानें व कृतज्ञतापूर्वक स्वीकार करितों. गेल्या कांहीं महिन्यापासून मला कांहीं कारणामुळें प्रसिद्धीकरितां अभिप्राय पाठविण्याचें बंद करावें लागलें आहे. शिवाय वयोमानास अनुसरून माझ्या अंगची शक्ति व उत्साह मंदावून माझ्या मागील व्याप मात्र झपाट्यानें वाढत गेल्यामुळें नेहमींचा पत्रव्यवहार सांभाळण्यापलिकडे कोणतेंही महत्त्वाचें काम करण्यास मला सवड राहीनाशी झाली आहे. तथापि आपल्यासारख्या बुद्धिमान् व रसिक कवीच्या पहिल्याच इच्छेचा मजकडून अनादर होऊं नये म्हणून मी आपल्या पुस्तकावरील अभिप्राय केवळ आपल्या स्वतांच्याच माहितीसाठीं पाठवीत आहें. कृपा करून ह्या अभिप्रायाची वाच्यता करूं नये.

या विडंबन काव्यांत आपण ज्या कवींच्या कवितांची थट्टा केली आहे त्यांपैकीं बहुतेक माझ्या परिचयाचे असून त्यांतील अनेक माझे स्नेही आहेत. त्यांतील कित्येकांच्या कवित्वशक्तीबद्दल मला आदर वाटतो व कवितांबद्दल प्रेम वाटतें. असें असतांही मी प्रस्तुत पुस्तकांतील विनोदाचा आस्वाद उत्तम प्रकारें घेऊं शकलों याचें कारण त्या विनोदाचा अस्सलपणाच होय. वृत्तपत्रांतून प्रथम या काव्यांतील पंक्ति माझ्या अवलोकनांत आल्या तेव्हांच या काव्याचा

कर्ता अत्यंत बुद्धिमान् असला पाहिजे असें मी अनुमान काढिलें. तें खरें ठरलें आहे हें पाहून समाधान वाटतें.

काव्यदोष दाखविणारा टीकाकार स्वतः निर्दोष काव्य लिहिणारा कवि असला तर दुधांत साखर पडते. प्रस्तुत काव्याच्याद्वारा कवींच्या दोषांची थट्टा करण्याचा हेतु असला तरी थट्टा करितां करितांही कवितेची रचना सरस झाली आहे, हें 'सखे बोल बोल', 'रस्त्यावर पडलेलें विडीचें थोटूक' या मथळ्याखालीं आलेल्या दोन कविता, व 'नवरसमंजिरी' या कवितांवरून स्पष्ट होतें. सुंदर मनुष्यानें दुसऱ्यास वेडावण्याकरितां स्वतःचें मुख कितीही विकृत केलें तरी तें सुंदरच दिसतें.

सर्व कवितांत मला 'मोहरममधली मर्दुमकी' 'कपाय–पेयपात्र–पतित-मक्षिके-प्रत' व 'श्यामले' या कविता उत्तम वाटल्या. ज्या कवींचा उपहास करण्याचा त्या कवितांच्या द्वारें प्रयत्न केला आहे त्या कवींची त्यावरून पूर्ण ओळख पटते. पहिल्या कवितेंत 'मंगल' या शब्दानंतर 'कोइबी बात वदण्याचा' वगैरे पंक्ति आणि 'आनंद' या शब्दापुढें 'और' व 'क्या कहूं मै तुमकू यार' या ओळी घातल्यामुळें संस्कृत व परदेशी शब्दांचे गंगाजम्नी संगम घडविण्याचा जो प्रकार हल्लीं दिसून येतो त्याची योग्य संभावना झाली आहे. 'रेवड्या पाडण्या बसला' 'रविवारीं हकनाक बुडाली सुट्टी.. खुदाची सारी' येथें क्षुल्लक गोष्टीस महत्त्व देण्यापासून होणारा रसभंग प्रत्ययास आणिला आहे; व 'ते स्वार्थत्यागी वीर... नामर्द देश हा बनला' येथें कृत्रिम आवेशाची थट्टा केली आहे. 'मक्षिके' वरील कवितेंत आरंभींच लांबलचक संस्कृत शब्दांच्या समासाच्या मागाहून 'क्या हुवा अफसोस' असा ऊर्दू शब्द आल्यामुळें उपयुक्त गंगाजम्नी संगमाचा दोष फारच खुलून दिसतो. या कवितेंत माशीसारख्या क्षुद्र प्राण्याचा रा. रा. द. ह. भट, पर्जन्यकाळ, वसंत, कविमुखें, कौन्सिलें, राष्ट्रभक्त इत्यादिकाशीं, 'माशा मारणें' 'माशी शिंकणें' इत्यादि संप्रदायाच्या मध्यस्थीनें किंवा अन्यथा जो बादरायण संबंध ओढून ताणून जोडला आहे तो बहारीचा आहे. या कवितेंत क्षुद्र वस्तुस महत्त्व देण्यापासून होणाऱ्या बेरंगाची कांहीं फार हास्यास्पद उदाहरणें आहेत. 'श्यामले' या कवितेंत स्वदेशी व परदेशी शब्दांची व कल्पनांची

खिचडी फार खमंग झाली आहे. बहुतेक कवितांचे अंत चांगले साधले आहेत. विशेषेंकरून ' सखे बोल बोल ' ' रस्त्यावर पडलेलें विडीचें थोटूक ' ' कषाय पेयपात्र पतित मक्षिकेप्रत ' ' वीररस ' ' बीभत्सरस ' या कवितांचे शेवट फार बहारीचे आहेत.

या शिवाय कांहीं विशेष सुंदर पंक्ति खालीं देत आहोंत.

' द्रोणगिरीसह जसा हनुमंत.........उचलून तेवी '

' फेंकुं सालटीं..................जातिल वाळुनी '

' अरबी समुद्रहि मी जरी............रसनिर्झरी '

' हैदोस कर्कश मी जरी.........अल्लाहु अक्बर तूं तरी '

' स्मरते मला... ....मनोहर पर्करी '

' निर्दोष तो देशील का पापा छुपा.........'

' डोळयांत आंसवें आलीं परि रुमाल.........'

' चिवड्याचें गाणें गरम...............नरम '

' शिव्या द्यायाही............तयाचे '

' दोन महिने.........दुष्ट दिवस आले '

' करी तत्वाचा त्याग......जगी जेठीं '

' दोन आत्म्यांचा.........भीष्मांत अतां आला '

' पद्याला विसरून............गुद्यावर '

' बुद्धीचे अरबी समुद्र.........आटुनी '

' जेव्हां बेचव.........भुंकेल कोणी न कीं ? '

या शिवाय पुस्तकाचें नांव, अर्पणपत्रिका हे भागही ठीक आहेत. चेंडूवर ' झेंडू ' असा बदल करून आपण जी मौज पुस्तकारंभीं ब्रीदवाक्य म्हणून दिली आहे ती पुस्तकाच्या स्वरूपास शोभण्यासारखीच आहे.

आपण ज्या कवींवर शस्त्र उपसलें आहे ते सर्वच सारख्या योग्यतेचे नाहींत हें आपणही कबूल कराल. माझ्या मतें त्यांपैकीं कांहीं जणांची कवित्वशक्ति

श्रेष्ठ दर्जाची आहे व आपण दाखविलेले दोष नाहींसे झाल्यास त्यांची कविता बऱ्याच उच्च प्रतीची ठरेल. आपल्या विडंबन काव्याचा केवळ त्यांच्या दोषांवरच परिणाम होऊन गुण कायम राहिले तर मला फारच आनंद होईल. परंतु चांगले कवि मनाचे अत्यंत कोमल असतात व आपल्या उपहासाचा त्यांच्या कवित्वशक्तीवर अनिष्ट परिणाम झाला तर मराठी कवितेच्या इतर अभिमान्याप्रमाणें मलाही वाईट वाटेल. तथापि परिणामनिरक्षेप दृष्टीनें विचार केला तर आपलें काव्य उत्तम झालें आहे असेंच कबूल करणें भाग आहे व त्याबद्दल मी आपलें मनःपूर्वक अभिनंदन करितों.

हल्लीं थंडीमुळें माझ्या बोटांत भेगा पडल्या असून लिहितांना फार त्रास होतो. यामुळें हें पत्र पाठविण्यास दोन दिवसांचा उशीर होत आहे याबद्दल राग नसावा. कृ. लो. अ. हे वि.

आपला

श्री. कृ. कोल्हटकर

मी विडंबनकार कसा झालों ?

विनोदी लेखक म्हणून महाराष्ट्रांत माझें नांव होईल अशी मला पूर्वी कल्पना देखील नव्हती. त्या दृष्टीनें मी कधीं तयारीही पण केली नव्हती. विनोद मला पहिल्यापासून आवडावयाचा हें खरें. पण विनोदी लेखन आपल्याला साधेल असें मला कधींही वाटलें नाहीं. ' झेंडूच्या फुलां'नीं महाराष्ट्रांत माझ्या विनोदाचा पहिल्यानें गवगवा केला. पण ' झेंडूचीं फुलें ' तरी मी लिहीन असें मला पूर्वी वाटलें होतें म्हणतां कां ? मुळींच नाहीं. विडंबन काव्य म्हणजे काय तें मला नुसतें ऐकूनच माहीत होतें. त्या वाङ्मयप्रकाराचा मी अभ्यासही केला नव्हता. करण्याची कधीं जरूरीच पडली नव्हती. असें असतां विडंबन काव्यें लिहिणारा विनोदी कवि म्हणून अकस्मात् एके दिवशीं मला प्रसिद्धी मिळाली. घरांत अंथरुणावर झोपलेला माणूस झोपेमधेंच उठावा आणि वळकटी गुंडाळून रस्त्यावर येऊन बसावा तसें माझें झालें. प्रेमाचीं आणि निसर्गाचीं हळुवार गाणीं स्वतःशीच गुणगुणणारा माझ्यासारखा एक लाजरा माणूस एके दिवशीं आपली चालचलणूक आणि चर्या बदलून खुशाल विडंबन काव्याच्या खुंटावर येऊन बसलेला होता. आणि लोक त्याच्या भोंवती टाळ्या पिटून आणि मोठमोठ्यानें हंसून गर्दी करून राहिले होते. मी डोळे किलकिले करून अधून मधून त्या मंडळीकडे पहात होतों आणि मनांतल्या मनांत अचंबा करीत होतों कीं हें सारें झालें कसें आणि मी येथें आलों कसा ? वास्तविक, मला जायचें होतें दुसऱ्याच मुक्कामाला. मला ' बालकवि ' व्हायचें होतें. मला ' गोविंदाग्रज ' व्हायचें होतें. त्यासाठीं माझी खटपट चालू होती. पण तें सगळें राहिलें बाजूला आणि ' देवा ' च्या आळंदीला पोहोचायच्या ऐवजीं मीं ' चोरा ' च्या आळंदीला जाऊन पोहोंचलों ! बाकी माझ्या सर्वच आयुष्याचें तसें झालें आहे म्हणा. मला जें व्हायचें होतें तें कधींच होतां आलें नाहीं. आणि करायचें होतें तें कधींच करतां आलें नाहीं. प्रत्येक वेळेला कांहीं तरी अपघात होऊन निराळ्याच वाटेनें जाणें मला भाग पडे. आणि त्याचा परिणाम असा झाला आहे कीं आयुष्यांत आज मी भलत्याच ठिकाणीं येऊन बसलों आहें. आणि त्याचमुळें पुष्कळांचा माझ्याविषयीं गैरसमज झालेला आहे—हो, पण मला सांगायचें होतें तें निराळेंच. ' झेंडूच्या फुलां ' बद्दल मी बोलत होतों नव्हे कां ?

मला आठवतें तेव्हांपासून मी लिहितों आहें अन् कविता करतों आहें. अकरा सालीं माझी बालकवि ठोमरे ह्यांच्याशीं ओळख झाली. ओळख झाली

म्हणजे मी त्यांना ओळखूं लागलों. त्यांचा धाकटा भाऊ माझ्या वर्गात होता. एक दोन वेळां मी त्यांच्या घरीं गेलों. आणि माझ्या काव्यलेखनाचे मी त्यांना गुरू केले. चौदा सालीं गडकऱ्यांचा नि माझा परिचय झाला. त्यांचाही धाकटा भाऊ माझ्याच वर्गात होता. गडकऱ्यांच्या कविता मला अतिशय आवडत. बहुतेक साऱ्या मला जवळजवळ तोंडपाठच होत्या म्हणानात. पण गडकऱ्यांच्या कवितेचा माझ्या काव्यावर परिणाम झाला नाहीं. माझें वळण बालकवींचेंच राहिले. बालकवींच्या काव्याची जादूच मुळीं अशी कांहीं विलक्षण होती कीं त्याचें अनुकरण करण्याचा मोह गडकऱ्यांना देखील टाळतां आला नाहीं. मग माझी कथा काय? वाङ्मयीन आयुष्याच्या अगदीं प्रारंभालाच गडकऱ्यांचा नि बालकवींचा माझा निकट संबंध आला. त्याचा एक परिणाम असा झाला कीं वाङ्मयाच्या शुद्ध आणि अभिजात परंपरांची मला गोडी लागली. आणि त्या बाबतींतली माझी अभिरुचि अतिशय स्वाष्ट आणि चोखंदळ बनली. ज्याला उत्तम लेखक व्हावयाचें आहे त्याचें नाक आणि जीभ भारी तिखट असायला पाहिजे. कुठें काय बिघडले याचा त्याला चटकन वास आला पाहिजे. आणि मालममाला कुठें कमी पडला आणि कुठे जास्त झाला हें ताबडतोब त्याच्या चवीला समजलें पाहिजे. आजच्या काळांत दोन आण्याची भाताची ताटली जेवण्याची लोकांना संवय लागल्यामुळें कोणतें कदान्न आणि कोणतें पक्वान्न हें त्यांना मुळीं कळेनासेंच झालें आहे. कशांतच कोणाला कांहीं चव राहिली नाहीं. 'वाङ्मयीन अभिरुचि' या शब्दाला आज फारसा अर्थ राहिला नाहीं. म्हणूनच विडंबनाचें महत्त्व काय आहे आणि वाङ्मयांत त्याची आवश्यकता कां निर्माण होते हें सामान्य वाचकांना समजावून सांगणें कठीण आहे. ज्या काळांत मी कविता लिहूं लागलो तो 'नवीन कविते'च्या वैभवाचा काळ होता. केशवसुतांच्या 'तुतारी'च्या ललकाऱ्या त्यावेळीं वातावरणामध्यें एकसारख्या उचंबळत होत्या. बालकवींच्या प्रतिभेचा 'अरुण' महाराष्ट्राच्या क्षितिजावर नुकताच उगवलेला होता. 'पंचप्राणाचा पंचम' लावून गोविंदाग्रज कोकिळाच्या उन्मादानें प्रेमाची रागदारी आळवीत होते. 'बी' कवींच्या चौघड्यानें नि तांबे कवींच्या सनईनें शारदेच्या मंदिरांत माधुर्याबरोबर एक प्रकारचें मांगल्यही निर्माण झालें होतें. नवकवितेची एक विलक्षण धुंदी आमच्या डोळ्यावर त्यावेळीं चढली होती. डोक्यामध्यें एक प्रकारची मस्ती भरून राहिली होती. या धुंदीमधून आम्हांला वीस एकवीस सालीं पुण्याच्या 'रविकिरण मंडळा'नें जागें केले. नुसतें जागें केलें नाहीं तर गार पाण्याची बादली घेऊन ती आमच्या डोक्यावर

त्या मंडळानें अक्षरशः भडाभडा ओतली. त्याचा परिणाम दुसऱ्या कोणावर काय झाला मी कांहीं सांगूं शकत नाहीं. पण माझ्या स्वतःवर तरी असा झाला कीं भावकाव्याचें गंभीर अवगुंठन झुगारून देऊन माझ्यामधला व्रात्य विडंबनकार डुरकाळी फोडून एकदम बाहेर पडला. माणसावर आकस्मिक आपत्ति आली म्हणजे एका रात्रींत त्याचे काळे केस जसे पांढरे होतात तसें माझें झालें. माझ्या प्रतिभेला आलेलीं 'दुपारीचीं फुलें' एकदम गळून पडलीं. आणि तिच्यावर सरासरा 'झेंडूचीं फुलें' फुलून आलीं. 'रविकिरण मंडळ' जर प्रकट झालें नसतें तर माझ्या बुद्धीच्या खोल कपारीआडून विनोदाचा चांगला मनगटाएवढा झरा वाहतो आहे याचा मला मुळींच सुगावा लागला नसता हें अगदीं खरें आहे! 'रविकिरण मंडळा'नें इतर पुष्कळ कामगिरी केलेली असेल! त्याच्याशीं मला या ठिकाणीं कर्तव्य नाहीं. पण मला त्यानें विडंबनकार बनविलें ही माझ्या दृष्टीनें विशेष महत्त्वाची गोष्ट आहे.

अठरा एकोणीस सालीं बालकवि आणि गडकरी वारले. त्यामुळें मराठी कविता एकदम मंदावल्यासारखी झाली. म्हणजे जवळ जवळ तिची ज्योत अगदीं मालवण्याच्या बेतांत आली. शारदेच्या अंगणांत काळोख पसरला. बारीक सारीक कवि आपापल्या घराचीं दारें बंद करून आणि डोक्यावर दुलया ओढून गप्प बसले. बाहेरच्या काळोखांत एकट्यादुकट्या कवीला फिरण्याची जणु कांहीं प्राज्ञाच नव्हती. अशा वेळीं पुण्यांतले सात आठ कवि एकमेकांचा हात धरून भीत भीत एका ठिकाणीं जमले आणि त्यांनीं एका कोपऱ्यांत एक लहानशी शेकोटी पेटविली. तिचें नांव 'रविकिरण मंडळ.' ही मंडळी दर रविवारी एकत्र जमत. आणि लिहिलेल्या कविता चहा पितां पितां ते एकमेकांना वाचून दाखवत आणि त्यावर चर्चा करीत. कवींचीं मंडळें त्या पूर्वीं महाराष्ट्रांत स्थापन झालीं नव्हतीं असें नव्हे. पण 'रविकिरण मंडळा'चे स्वरूप अभिनव होतें. काव्यनिर्मितीसाठीं स्थापन झालेली ती एक प्रकारची सहकारी पेढीच होती म्हणानात. या मंडळींतले कांहीं कवि व्यक्तिशः त्या वेळीं महाराष्ट्रांत थोड्या फार प्रमाणानें माहीत होते. नाहीं असें नाहीं. पण त्यांना विशेष प्रसिद्धी अशी मिळाली नव्हती. त्यांच्या काव्यांत तोंपर्यंत तसें कांहीं वैशिष्ट्य प्रकट झालें नव्हतें. पण 'रविकिरण मंडळां'त ही मंडळी सामील झाल्यापासून त्यांच्या पूर्वीच्या स्वरूपांत एकदम फरक पडला. आणि त्यांपैकीं कांहींची चेहेरेपट्टी तर अजिबात बदलून गेली. ही किमया त्यामधल्या केवळ एकाच माणसानें केली. त्याचें नांव प्रा. माधवराव पटवर्धन किंवा माधव जूलिअन्. हेच 'रविकिरण

मंडळीं ' तले खरे ' रवि ' होते. बाकीचीं निदान त्यावेळीं तरीं किरणं होतीं. माधव जूलिअन् हे फर्ग्यूसन कॉलेजांत फार्शी भाषेचे प्राध्यापक म्हणून नुकतेच त्यावेळीं नेमण्यांत आलेले होते. फार्शी कवितेचा आणि फार्शी भाषेचा त्यांच्यावर त्यावेळीं विलक्षण पगडा बसलेला होता. यामुळें कवितेच्या प्रांतांत सामान्यपणें वावरणाऱ्या माणसापेक्षां त्यांच्यामधें एक वेगळेंच व्यक्तिमत्व तयार झालें होतें. त्यांच्या विचारांत आणि भाषेंत अनेक चमत्कारिक खोडी भरलेल्या होत्या. त्यांचा परिणाम ' रविकिरण मंडळा'च्या सभासदांवर इतका झाला कीं त्यांपैकीं पुष्कळसे माधव जूलियनच्या दृष्टिकोणानें काव्याकडे पाहूं लागले आणि जवळ जवळ त्यांच्याच वृत्तांत नि भाषेंत कविता लिहूं लागले. केशवसुतांच्या अनुयायांनीं निर्माण केलेल्या नवकवितेच्या बाळबोध परंपरांशी माधव जूलियननीं सुरू केलेला ' रविकिरण मंडळा'चा फार्शी फॅशन पंथ अतिशय विसंगत होता. गणपतीची आरति चालूं असतांना त्याच ठिकाणीं 'गॉड सेव्ह द किंग' हें गाणें एकाद्यानें सुरू करावें म्हणजे भाविक मनाला कसें वाटेल ? तसें मला वाटलें. विडंबन काव्य ही त्याच माझ्या दुखावलेल्या भावनेची वाङ्मयीन प्रतिक्रिया होती.

माधव जूलिअन् यांच्या समग्र काव्यावर मी कांहीं या ठिकाणीं अभिप्राय देत नाहीं. किंवा त्यांच्या वाङ्मयांत अभिजातपणा नव्हता असेंही पण मी येथें सुचवीत नाहीं. माधव जूलिअन् यांच्या काव्याचा आत्मा आणि पिंड पुढें इतका बदलत गेला कीं अखेर आरशांत त्यांना आपला चेहेरा ओळखतां आला असता कीं नाहीं याची शंका आहे. डोक्यावरची साहेबी टोपी जाऊन त्या ठिकाणीं पुणेरी लाल पगडी येईपर्यंत त्यांच्या जीवनांत आणि वाङ्मयांत उलथापालथ झाली. म्हणून प्रामाणिक टीकाकारांना त्यांच्यावर सरसहा टीका करणें कठीण आहे. कारण कांहीं ठिकाणीं त्यांच्या लिखाणाचे वाभाडे काढावेसे वाटतात. तर कांहीं स्थळीं त्यांचें वाङ्मय डोक्यावर घेऊन नाचावेसें वाटतें. त्यांच्या प्रतिभेचा गेंद त्यांच्या आयुष्याच्या उत्तरार्धांत उत्फुल्ल झाला हें जरी खरें असलें तरी त्यांच्या कवितेचें प्रारंभीचें स्वरूप इतकें बेंगरूळ आणि धेडगुजरी होतें कीं तें बघून आमच्यासारख्या शब्दसंगीताच्या आणि ध्वनिसौंदर्याच्या उपासकांना विलक्षण हादरा बसला. माधव जूलिअन् यांची वृत्ति आणि प्रतिभा बंडखोराची होती यांत मुळींच संशय नाहीं. पण केशवसुतांना ज्या अर्थानें बंडखोर कवि म्हणतां येईल त्या अर्थानें माधव जूलिअन् ह्यांना कांहीं बंडखोर म्हणतां यावयाचें नाहीं. केशवसुतांचें बंड हें वैचारिक बंड होतें. खरें बंड होतें तें. माधव जूलिअनांचें बंड हें निव्वळ भाषेपुरतें होतें. लहानपणीं आमच्या वर्गांत एक

मुलगा होता. तो एके दिवशीं आपल्या भुवया भादरून वर्गात आला. त्याबरोबर मुलांमध्यें मोठा हंशा पिकला. शिक्षकानें विचारलें, "का रे, हे काय भलतेंच करून आलास ?" तो मुलगा म्हणाला, "मग ? भुवया राखल्याच पाहिजेत असें कोणी सांगितलें आहे ? सगळे ज्या अर्थी त्या राखतात त्या अर्थी मी त्या काढून टाकायचें ठरविलें आहे." माधव जूलिअन्चें बंड जवळ जवळ अशाच प्रकारचें होतें. त्यांत विक्षिप्तपणाचा भाग विशेष होता. काव्याचें स्वरूप अशा तऱ्हेचें पाहिजे असें तुम्ही म्हणतां ना ? कवितेमध्यें अमुक एक शब्द येतां कामा नये असा तुमचा आग्रह आहे ना ? मग हें तुमचें म्हणणें मी नाहीं ऐकणार ! हा तुमचा आग्रह मी नाहीं मानणार ! ही माधव जूलिअन् यांची वृत्ति होती. वास्तविक अर्थाच्या आणि रसाच्या दृष्टीनें त्यांची कविता कांहीं तितकीशी वाईट नव्हती. पण तिच्या विक्षिप्त शब्दभूषेमुळे आणि तऱ्हेवाईक छपाईमुळें ती विशेष हास्यास्पद वाटत होती. ' वन्दे त्वमेकम् अल्लाहु अक्बर् ' हा डोक्यावर पगडी आणि कमरेला लुंगी नेसलेल्या त्यांच्या त्यावेळच्या काव्याचा एकच विक्षिप्त नमुना माझ्या म्हणण्याची सत्यता पटवून द्यावयास पुरेसा आहे.

लेखक पुरोगामी वृत्तीचा असला म्हणजे त्याचा छांदिष्टपणा आणि तऱ्हेवाईकपणा क्षम्य ठरतो. केशवसुतांची भाषा आणि रचना कित्येक ठिकाणीं काय कमी बेडौल आहे ? तथापि, त्यांच्या विचारांत एवढी क्रांति भरलेली आहे कीं तिच्या तेजामुळें डोळेच दिपतात. अन् मग त्यांच्या रचनेंतल्या दोषाकडे बघण्याचें कोणाला स्मरणही रहात नाहीं. माधवरावांचें तसें नव्हतें. त्यांच्या काव्यांत क्रांतिकारक असें कांहींही नव्हतें. कारण वैयक्तिक जीवनांत ते अतिशय प्रतिगामी होते. राष्ट्रीय चळवळीचे ते विरोधक होते. लोकमान्य टिळकांना सबंध पुणें शहरातर्फे जाहीर मानपत्र देण्यासाठीं मंडईत जी विराट् सभा भरली होती त्या सभेंत टिळकांच्या मानपत्राला विरोध करण्यासाठीं ते उभे राहिले होते. दैवानें खैर केली म्हणूनच त्यावेळीं ते बचावले. नाहींतर खवळलेल्या जनसमूहानें त्यांची काय दशा करून टाकली असती त्याची कल्पनाही करवत नाहीं. सामाजिक विचारांतही ते बोलके सुधारक होते. आचारांनी ते सनातनीच होते. प्रेमविवाह करण्याची सुंदर संधि त्यांच्यापुढें चालून आली असतां ती त्यांनीं वेंधळेपणानें दवडली. व स्वतःच्या चारित्र्याला विनाकारण ठपका लावून घेतला. राजकारणांत तर पुढें पुढें एकाद्या कडव्या हिंदुत्वनिष्ठापेक्षांही ते मुसलमानांचे कट्टर द्वेष्टे बनले. वास्तविक, माधवरावांच्या काव्यासंबंधी बोलतांना या साऱ्या गोष्टी सांगण्याची जरूरी नाहीं. तथापि, त्या सांगितल्या-

वांचून माधवरावांच्या प्रतिगामी स्वरूपाच्या वाङ्मयीन विक्षिप्तपणाची कल्पना वाचणागला यावयाची नाहीं म्हणून एवढ्या विस्तारानें त्या सांगितल्या. माधव जूलिअन्‌चें काव्य प्रथम प्रसिद्ध झालें त्या गोष्टीस आतां जवळ जवळ तीस वर्षें होत आलीं. त्या वेळीं माधवरावांच्या ज्या लकबी आणि तऱ्हा आम्हांला हास्यास्पद वाटत होत्या त्या माधवरावांचें अनुकरण करणाऱ्या अलिकडच्या कविमंडळींनी मराठी भाषेंत इतक्या रूढ करून टाकलेल्या आहेत कीं आतां त्यांचें एवढें हंसूं येत नाहीं. ' उन्हाळे पावसाळे **अन्** हिवाळे लोटले भगवन ' किंवा ' किती **मैल** अंतर राहिलें अपुल्यांत सद्‌गुणसुंदरी ' या ओळी आतां वाचल्या म्हणजे त्यामधें कुठें कांहीं तरी खटकते आहे असें वाचकांना वाटणें कठीण आहे. म्हणून माधव जूलिअन् किंवा त्यांचे सहकारी कवी ह्यांच्या काव्यामधले दोष कोणते आणि त्यांचें विडंबन मी कसें केलें हें ज्याला समजून घ्यावयाचें असेल त्याला त्या काळांतल्या रूढ वाङ्मयीन परंपरांचा फार मार्मिकपणें अभ्यास करावा लागेल.

माझ्या विडंबन काव्यांची मौज अशी कीं तीं बसल्या बसल्या आणि बोलतां बोलतां सहज गमती गंमतीनें तयार झालीं. तीं लिहिण्यांत केवळ स्फूर्तीचाच भाग होता. प्रयत्नाचा भाग मुळींच नव्हता असें म्हटलें तरी चालेल. तो बावीस सालचा मे महिना होता. शाळेला सुट्टी होती. आम्ही चार पांच शिक्षक मित्र एके ठिकाणीं जमत असूं. आणि जवळ जवळ सबंध दिवस चकाट्या पिटण्यांत घालवीत असूं. चहा घ्यायचा, विड्या ओढायच्या अन् तोंडाला येईल तें बोलायचें हा आमचा त्यावेळचा कार्यक्रम होता. आमचें तें टोळकें ' पटाण क्लब ' या नांवानें संबोधलें जात असे. ' रविकिरण मंडळा ' च्या कवितांचा एक चिमुकला संग्रह त्याच सुमारास प्रसिद्ध झाला. आणि त्याची एक प्रत आमच्या मंडळांत कोणी तरी आणली. झालें न् काय. पुढें सात आठ दिवस त्या संग्रहाखेरीज आमच्या तोंडांत दुसरी भाषा नव्हती. त्यामधल्या कोणत्याही कवितेच्या अंगावरची साल आम्ही कांहीं शिल्लक ठेवली नाहीं. आमची पद्धत अशी असे. कोणी तरी एकादी कविता घ्यायची आणि तिच्यांतले दोष विशेष उघडकीस येतील अशा अतिशयोक्त स्वरानें आणि अंगविक्षेपानें ती मोठ्यानें वाचून दाखवावयाची. आणि बाकीच्यांनीं मोठमोठ्यानें हंसून त्यांतून उद्भवणाऱ्या विनोदाचा आस्वाद घ्यावयाचा. ' रविकिरण मंडळा 'च्या तऱ्हेवाईक काव्यांचें केवळ वाचनामधें आम्ही जें हें पद्धतशीर विडंबन चालविलें होतें त्याचा परिणाम माझ्यावर तरी असा झाला कीं एके दिवशीं मला स्फूर्तीचा जबरदस्त झटकाच आला अन् मी विडंबन काव्याच्या

ओळीच्या ओळी एका मागून एक बडबडूं लागलों. त्यामुळें आमच्या मंडळांत हास्यरसाला असा महापूर आला म्हणतां ! माझ्या मित्रांना भ्रम पडला. त्यांना कळेना कीं हें माझें काव्य आहे का रविकिरण मंडळांतल्या एकाद्या कवीचें काव्य आहे ! त्यावेळीं मला प्रथम जाणीव झाली कीं कांहीं तरी एक निराळी वल्ली आपल्या हातांत लाभली आहे. आणि ही आतां आपण गमावतां कामा नये. या मानसिक अवस्थेमधून ' झेंडूच्या फुलां 'चा जन्म झाला. त्यामधल्या बहुतेक कविता सात आठ दिवसांच्या काळामधें मी भराभर लिहून टाकल्या. कवितेमधल्या शाब्दिक दोषांचेंच केवळ मी विडंबन केलें नाहीं तर कवितेसाठीं निवडलेल्या विषयाची आणि काव्यांत ठिकठिकाणीं प्रकट झालेल्या कवींच्या स्वभावाचीही मी माझ्या विडंबनामधें दखलगिरी घेतली. मी त्या वेळीं लिहिलेलीं सगळींच काव्यें विडंबनात्मक नव्हतीं. कांहीं विनोदी कविताही त्या ओघांत मी लिहून टाकल्या. त्यापूर्वीं आधीं दोन तीन वर्षें माझें कवितालेखन अजिबात थांबल्यासारखें झालें होतें. तें अशा आकस्मिक रीतीनें अगदीं निराळ्याच स्वरूपांत पुन्हां सुरू झालें.

बावीसच्या मे महिन्यांत मी ' झेंडूचीं फुलें ' लिहिलीं खरीं. पण त्यांचें हस्तलिखित जवळजवळ चार वर्षें माझ्याजवळ तसेंच पडून होतें. त्यामधल्या कविता प्रसिद्ध करण्याचें किंवा त्या कोणाला वाचून दाखविण्याचें धैर्यच मला होईना. रिकामपणाच्या वेळीं केलेला कांहीं तरी एक व्रात्यपणा या पलिकडे त्याचें मला महत्त्व वाटेना. पांच दहा मित्रांपलिकडे त्याची कोणाला विशेष माहिती नव्हती. अधिक प्रमाणावर त्याची वाच्यता करण्यानें आपल्याला नांव मिळावयाच्या ऐवजीं जें कांहीं पूर्वीं मिळालेलें आहे तें जायचें अशी मला भीति वाटत होती. इतिहासाचार्य राजवाडे यांच्या अध्यक्षतेखालीं पुण्याच्या भारत इतिहास संशोधक मंडळामध्यें जें शारदोपासक संमेलन भरलें होतें त्यामध्यें एका संध्याकाळीं ' झेंडूच्या फुलां'चें जाहीर वाचन करण्याचा पहिल्यानें योग आला. आम्ही पांच पन्नास मंडळी अशी सतरंजीवर लोळत पडलों होतों. कांहींही उद्योग नव्हता आम्हाला. उगाच कांहीं तरी थट्टा मस्करी चालली होती. इतक्यांत कोणी कोणाच्या कानांत कांहीं तरी कुजबुजलें. आणि या बैठकींत ' झेंडूच्या फुलां'चें वाचन झालें पाहिजे अशी चहुकडून एकच आरोळी उठली. असें कांहीं तरी होणार अशी मला थोडीशी कल्पना होती. म्हणून हस्तलिखित खिशांत घालून मी आलोंच होतों. भीत भीत मी टेबलाजवळ गेलों आणि हलक्या आवाजांत कवितावाचनास सुरुवात केली. ऐकणाऱ्यांची पहिली प्रतिक्रिया काय होईल याची मला मुळींच कल्पना नव्हती. पहिल्या दोन ओळी वाचल्या नाहींत तोंच

बैठकींतलें वातावरण एकदम बदललें. कांहीं तरी ही नवीन भानगड आहे असें प्रत्येकाला वाटलें. आरंभीं श्रोते बेताबेतानें हंसत होते. पण पहिली कविता वाचून होतांच सारे मुक्तकंठानें हंसूं लागले. आणखी दोन कविता वाचून होतांच सर्वांच्या हंसतां हंसतां मुरकुंड्या वळल्या. 'रविकिरण मंडळा'च्या कविता त्यांपैकीं बहुतेकांच्या उत्तम परिचयाच्या होत्या. त्या मंडळाच्या कवींच्या काव्यांत गुण काय आहेत आणि दोष काय आहेत यांची त्यांना चांगलीच कल्पना होती. म्हणूनच आपल्या मनांतली टीका असें विनोदी स्वरूप धारण करून काव्यरूपानें प्रकट झालेली पाहून त्या मंडळींना मनस्वी मौज वाटली. त्यांनीं सर्वांनी माझी पाठ थोपटली. आणि आजपर्यंत हें 'रसायन' गुप्त ठेवून दिल्याबद्दल मला दोष दिला. त्यानंतर दोन महिन्यांनी 'झेंडूच्या फुलां'ची पहिली आवृत्ति मी प्रसिद्ध केली. ती पांचसहा महिन्यांच्या आंतच फस्त झाली. 'झेंडूच्या फुलां'च्या लोकप्रियतेचें एक वैशिष्ट्य असें होतें कीं वाङ्मयाशीं ज्यांचा सुतराम् संबंध नाहीं अशा वाचकांना तीं अतिशय आवडलीं. माझ्या माहितीचे पुण्यामधले एक सुप्रसिद्ध वकील आहेत. त्यांनीं आयुष्यांत 'झेंडूचीं फुलें' हें एकच मराठी कवितेचें पुस्तक वाचलेलें आहे. त्यावरून एक गोष्ट माझ्या लक्षांत आली कीं विडंबनाचा भाग वजा करूनही 'झेंडूच्या फुलां' मधल्या कवितेंत स्वतंत्र विनोदाचा भाग पुष्कळच आहे. आणि त्यामुळेंच इतकीं वर्षें होऊन गेलीं असतांही 'झेंडूच्या फुलां'च्या लोकप्रियतेला अद्यापि खळ पडलेला नाहीं.

ज्यांच्या काव्यांचें मी विडंबन केले ते 'रविकिरण मंडळा'मधले कवि माझे मित्र होते. त्यांपैकीं कित्येकांचे तर माझ्याशी अतिशय जिव्हाळ्याचे संबंध होते. त्यामुळें माझीं विडंबन काव्ये वाचून त्यांच्या भावना दुखूं नयेत आणि त्यांच्या माझ्या लोभांत अंतराय निर्माण होऊं नये अशी माझी मनापासून इच्छा होती. विडंबित कवींची टर उडवावी किंवा त्यांची फटफजिती करून त्यांना कवितेच्या क्षेत्रांतून उठवून लावावें असा कांहीं 'झेंडूचीं फुलें' लिहिण्यांत माझा हेतु नव्हता. सदर कवींच्या काव्यांतले मला वाटणारे दोष हंसत हंसत आणि गमतीजमतीनें त्यांच्या आणि वाचकांच्या निदर्शनाला आणावे आणि वाङ्मयांत एक नवी मौज निर्माण करावी एवढाच माझा उद्देश होता. सामान्य वाचकांच्या आणि श्रोत्यांच्या दृष्टीनें तो माझा हेतु अपेक्षेपेक्षां यशस्वी झाला. पण विडंबित कवींचीं मनें न दुखावलीं जाण्याच्या बाबतींत मात्र मला तितकेसें यश आलें नाहीं. कांहीं कविमित्र माझ्यावर अतिशय रागावले आणि कांहींना मनापासून वाईट वाटलें. माधव जूलिअन्च्या बाबतींत माझ्याकडून

एकच अपराध झाला. त्यांच्यावरील एका विडंबनांत त्यांना लागेल असा वैयक्तिक संदर्भाचा एकच शब्द होता. वास्तविक त्याची कांहीं आवश्यकता नव्हती. पण तो वापरण्याचा मोह त्या वेळीं मला कांहीं आवरतां आला नाहीं. 'झेंडूच्या फुलां'च्या पुढील आवृत्तींत मी तो उल्लेख कटाक्षानें काढून टाकला. आणि जाहीर काव्यवाचनांत तर मी ती विशिष्ट ओळ कधींच वाचून दाखवीत नसे. तथापि त्यामुळें माधवरावांचें आणि माझें पुष्कळ दिवस वांकडे आल्यासारखें झालें होतें. सत्तावीस सालच्या मे महिन्यांत श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकरांच्या अध्यक्षतेखालीं पुण्यामधें साहित्य संमेलन भरले होतें. त्या संमेलनांत जाहीर काव्यगायनाचा किर्लोस्कर नाटकगृहांत जो एक टोलेजंग कार्यक्रम झाला त्यामधें 'झेंडूच्या फुलां' मधील पांच सहा कविता मी म्हणून दाखविल्या. अर्धा तासपर्यंत सारें नाटकगृह हंशा आणि टाळ्यांच्या कडकडाटानें अगदीं दणाणून गेलें. श्रोते माझ्या विडंबन काव्यावर इतके बेहद्द खूष होऊन गेले कीं कांहीं विचारूं नका. लोकांनीं मला अक्षरशः अगदीं डोक्यावरच उचलून घेतलें. 'झेंडूच्या फुलां'चा महाराष्ट्रीय रसिकांनी केलेला तो पहिला जाहीर सत्कार होता. आपल्या काव्यावर केलेल्या विडंबनाचें जाहीर वाचन महाराष्ट्र साहित्य संमेलनामधें व्हावें आणि त्याचा एवढा गाजावाजा व्हावा ही गोष्ट 'रविकिरण मंडळा'च्या कांहीं सभासदांना मुळींच आवडली नाहीं. त्यांनीं संमेलनाचे अध्यक्ष तात्यासाहेब कोल्हटकर यांच्याकडे जाऊन हट्ट धरला कीं या गोष्टीबद्दल तीव्र नापसंती जाहीरपणें त्यांनीं आपल्या उपसंहाराच्या भाषणामधें व्यक्त करावी. तात्यासाहेबांनीं ती गोष्ट मान्य केली. कारण 'रविकिरण मंडळा'तील कांहीं सभासदांना तरी नाखूष करण्याचें मनोधैर्य तात्यासाहेबांच्या जवळ त्यावेळीं मुळींच नव्हतें. आधल्या रात्रीं काव्यगायनाच्या कार्यक्रमांत मीं विडंबन काव्यें म्हटलीं या गोष्टींची तात्यासाहेबांनीं आपल्या उपसंहाराच्या भाषणामधें अगदीं कडक शब्दांत निर्भर्त्सना केली. जवळ जवळ तो माझ्या 'झेंडूच्या फुलां'चा निषेध होता. विनोदाच्या बाबतींत जे माझ्या गुरूंचेही गुरू होते त्यांच्या तोंडूनच माझ्या पहिल्याच विनोदी लेखनावर जाहीरपणें असा नापसंतीचा शिक्का बसावा हा योगायोग मोठा विचित्र होता! तात्यासाहेबांच्या तोंडून निघणारे कटु शब्द अगदीं चाबकाच्या फटकाऱ्याप्रमाणें माझ्या काळजाला झोंबले आणि माझ्या डोळ्यांत अश्रू उभे राहिले. पण तें दुःख मी मनांतल्या मनांत तसेंच गिळून टाकलें. कारण तात्यासाहेबाचें 'झेंडूच्या फुलां'वरील तें प्रतिकूल मत आज ना उद्यां बदलल्यावाचून रहाणार नाहीं अशी माझ्या मनानें त्यावेळीं मला खात्री दिली. आणि पुढें तसेंच घडून आलें. कांहीं वर्षांनीं 'झेंडूच्या फुलां'वर

तात्यासाहेबांनी स्वहस्तानें विस्तृत अभिप्राय लिहून पाठविला आणि त्यांत माझ्या विडंबनकाव्याची त्यांनीं मुक्त कंठानें स्तुति केली. मात्र ‘ रविकिरण मंडळा’च्या सभासदांना वाईट वाटेल म्हणून त्या अभिप्रायांची मी कुठेही वाच्यता करूं नये असें त्यांनीं मला बजावून ठेवलें. तात्यासाहेबांच्या स्वभावांतला तो ‘ विनोद ’ बघून मी त्यावेळीं पोटभर हंसलों. पुढें कांहीं वर्षांनीं ‘ रविकिरण मंडळा’च्या सभासदांच्या मनामधली माझ्याविषयीची अढीही उलगडून गेली. आणि ‘ झेंडूच्या फुलां’मधील विनोदाचा आस्वाद अगदीं निःसंकोचपणें आणि मनमोकळेपणानें घेण्यासारखी त्यांची मनःस्थिति झाली. अनेक वेळां तर एकाच व्यासपीठावरून आम्ही सर्वांनीं आपापल्या कविता म्हणून दाखविलेल्या आहेत. मी केलेल्या विडंबनाबद्दल ज्यांचा मजवर शेवटपर्यंत राग राहिला आणि ज्यांनीं त्याबद्दल मला मुळींच क्षमा केली नाहीं असे एकच कवि होते. ते म्हणजे प्रा. श्री. नी. चापेकर. प्रत्येक बारीक मोठ्या लिखाणाच्या आणि व्याख्यानाच्या अखेरीस ज्ञानेश्वराचें ‘ पसायदान ’ आणल्यावांचून चापेकर कधींही रहात नसत. या त्यांच्या खोडीचें मी जेव्हां विडंबन केलें तेव्हां एका व्याख्यानांत ते अतिशय संतापून म्हणाले कीं, “ प्रत्येक वेळां मी शेवटीं ज्ञानोबांचें ‘ पसायदान ’ आणतों म्हणून हा अत्रे माझी थट्टा करतो. मग ‘ पसायदान ’ म्हणायचें सोडून मी काय ‘ गॉड सेव्ह द किंग ’ म्हणूं म्हणजे या अत्र्याचा आत्मा संतुष्ट होईल ? ” चापेकरांना प्रत्येक शब्दामागें ‘ सत् ’ आणि ‘ सु ’ चें टोपण घालण्याचें विलक्षण वेड होतें. त्याचें मी ‘ सदंगि माझ्या सत्कोट । सत्पगडीचा वर थाट ’ असें विडंबन केल्यामुळें ते माझ्यावर फारच भडकले ! एकदां तर चापेकरांची मी फारच गंमत केली. पुण्याच्या ‘ नगर वाचन मंदिरां ’त एका कोजागरीच्या रात्रीं ‘ मराठी काव्य ’ या विषयावर माझें व्याख्यान होते. अध्यक्षस्थानीं स्वतः प्रा. चापेकरच होते. कारण ते वाचन मंदिराचेच अध्यक्ष होते. मी माझ्या व्याख्यानांत मराठी भाषेमधील निरनिराळ्या भिकार काव्यांचे नमुने सांगून श्रोत्यामधें भयंकर हंशा पिकवला. ते नमुने कोणाचे ते मी श्रोत्यांना मुळीं सांगितलेंच नाहीं. अध्यक्षीय खुर्चीवर प्रा. चापेकर भयंकर चेहेरा करून बसले होते आणि मनांतल्या मनांत मजवर दात ओठ खात होते. कारण मी माझ्या व्याख्यानांत श्रोत्यांना सांगत असलेले भिकार कवितेचे बहुतेक सर्व नमुने त्यांच्याच काव्यांमधले होते ! पुढें शेवटीं शेवटीं तर चापेकर माझ्यावर इतके चिडले कीं, ‘ एकावली ’ नांवाच्या एका काव्यांत त्यांनीं मला ‘ डुकर ’ अशी शिवी हांसडली ! चापेकरांच्या बाबतींत

माझ्याकडेच बराचसा दोष येतो. मी त्यांच्यामागें एवढें हात धुवून लागायला नको होतें. मी त्यांच्या दोषाकडे दुर्लक्ष करावयाला हवें होतें.

'**झेंडूच्या फुलां**'ना महाराष्ट्रांत जेवढी लोकप्रियता मिळाली तेवढी कोणत्याही काव्यप्रकाराला आजपर्यंत मिळालेली नाहीं हें अगदीं सत्य आहे. 'झेंडूच्या फुलां' मुळें विडंबनाला मराठी वाङ्मयामध्यें स्वतंत्र स्थान मिळालें. आणि त्या विषयावर गेल्या पंधरा वीस वर्षांमध्यें अनेक विद्वानांनीं विवेचनात्मक लेख लिहून चर्चा केली. शाळेच्या आणि विश्वविद्यालयाच्या अभ्यासक्रमांत विडंबन काव्याचा शिरकाव झाला. मध्यंतरीं कांहीं वर्षें तर विडंबन काव्याला महाराष्ट्रांत असा पूर येऊन गेला कीं कांहीं विचारूं नका. तथापि. श्री. अनंत काणेकर आणि श्री. दत्तु बांदेकर यांच्या खेरीज विडंबन काव्यप्रकार माझ्यानंतर कोणालाही विशेष साधलेला नाहीं असें माझें प्रांजल मत आहे. गद्य विडंबनें लिहिण्याचे बाबतींत श्री. पु. ल. देशपांडे यांनीं अलिकडे कौतुकास्पद यश मिळवलें आहे, हेंही मला या ठिकाणीं नमूद करावेसें वाटतें. अद्यापि विडंबनाचें रहस्य पुष्कळांच्या मुळीं ध्यानांतच आलेलें नाहीं. कांहींतरी अर्वाच्य विषय घेऊन अद्वातद्वा रचना केली म्हणजे विडंबन काव्य होतें, अशीच बहुतेक 'विडंबन' कारांची समजूत दिसते. काव्य रचनेच्या तंत्रावर प्रभुत्व असल्यावांचून आणि काव्याच्या अंतरंगांतल्या बारीक सारीक मख्ख्यांचें मार्मिक ज्ञान असल्याखेरीज विडंबन काव्य लिहितां येणें अशक्य आहे हे फारच थोड्यांना माहित आहे. सर्कशीमधें विदूषक घोड्यावर बसण्याचें विडंबन करून जो हंशा पिकवतो त्याचें एकच कारण म्हणजे तो स्वतः पट्टीचा घोडेस्वार असतो. स्वतः निर्दोष काव्य जो लिहूं शकतो तोच दुसऱ्यांच्या काव्यामधल्या दोषांचें विडंबन करूं शकेल किंवा त्यालाच तसें विडंबन करण्याचा अधिकार पोहोचतो. तथापि, विडंबनकराच्या अंगांत एवढाच गुण असून भागत नाहीं. त्याच्या अंगांत तल्लख विनोदबुद्धि असेल तरच त्याला प्रभावी विडंबनें लिहितां येतील ! विनोदबुद्धीच्या अभावीं विनोदी काव्य लिहिण्याचा प्रयत्न केला म्हणजे तो किती कृत्रिम आणि हास्यास्पद होतो हें ज्याला पहावयाचें असेल त्यांनीं माधव जूलिअन् यांचें 'नकुलालंकार' वाचून पहावें. 'झेंडूचीं फुले' निर्माण होण्यास जी परिस्थिती कारण झाली ती लक्षांत घेतल्यावांचून विडंबन काव्याच्या खऱ्या स्वरूपाचे आकलन होणार नाहीं. विडंबन काव्य हा एक वाङ्मयीन टीकेचा अत्यंत सुसंस्कृत आणि प्रभावी प्रकार आहे. विडंबनाचें हत्यार फार कौशल्यानें आणि

कोमलतेनें वापरावयाला हवें. विडंबनकाराची वाङ्मयीन अभिरुचि फारच उच्च दर्जाची असावयास पाहिजे. सौंदर्य समीक्षणाचें फारच सूक्ष्म सामर्थ्य त्याच्या अंगीं असावयाला हवें. ध्वनीच्या आणि अर्थाच्या अगदीं बारीक सारीक छटा देखील त्याच्या नजरेमधून सुटतां कामा नयेत. ज्या भाषेमधलें वाङ्मय अत्यंत प्रगल्भ आणि संपन्न आहे आणि ज्या भाषेच्या लोकांची वाङ्मयीन अभिरुचि अत्यंत उच्च दर्जाची आहे त्याच भाषेंत उत्तम गद्य वा पद्य विडंबनें निर्माण होण्याची शक्यता जास्त आहे. इंग्रजी भाषेंत विडंबन वाङ्मयाचें केवढें तरी श्रीमंत दालन आहे! त्या वाङ्मयाचा अभ्यास करण्यासाठी एका माणसाला आपला सर्व जन्म खर्च करावयाला पाहिजे. ‘ विडंबन ’ या शब्दाचा अर्थ ‘ हास्यास्पद नक्कल करणें ’ किंवा ‘ वेडावण्या दाखविणें, असा होत असल्यानें आणि ‘ विडंबना ’ चें विटंबने ’ शी अधिक साम्य असल्यामुळे सदर वाङ्मय-प्रकार हा अनिष्ट आहे असा सामान्य माणसाच्या मनावर एक संस्कार होत असतो. तो मात्र बरोबर नव्हे असें मला या ठिकाणीं आग्रहानें सांगावयाचे आहे. ‘ विडंबन ’ ही संभावित साहित्यिकांनीं करण्यासारखी गोष्ट नाहीं असाही त्या नांवावरून एक ध्वनि सूचित होतो. तोही पण भ्रामक आहे. कारण विडंबन हा विरोधी भक्तीचा एक प्रकार आहे. ज्या काव्याचें विडंबन करावयाचे किंवा ज्या कवीचें विडंबन करावयाचें तें काव्य आणि तो कवि लोकप्रिय असावयाला हवा. तरच त्याच्या विडंबनाचा आस्वाद वाचकांना घेतां येईल. मूळ काव्य जितकें प्रसिद्ध तितकी त्याच्या विडंब-नाची गोडी अधिक. लुंग्या सुंग्या कवींचें किवा काव्याचें विडंबन मुळीं होऊंच शकत नाहीं. आणि झालें तर तें वाचणार कोण आणि समजणार कोणाला? ‘ रविकिरण मंडळां’तले कवि जर फाटके तुटके असते आणि त्यांच्या काव्यांत गुणांचा लवलेश नसता तर ‘ झेंडूच्या फुलां’ना महाराष्ट्रांत जी अपरंपार लोकप्रियता लाभली ती मुळीं लाभलीच नसती. एकाद्या कवीचें विडंबन करणें म्हणजे त्याबद्दल अप्रत्यक्षपणें आदर व्यक्त करण्यासारखेंच आहे. विडंबन काव्याचें हें स्वरूप एकदां लक्ष्यांत आले म्हणजे विडंबनकाराबद्दल कोणाचाही गैरसमज होणार नाहीं—वाचकांचा नाहीं आणि विडंबितांचाही पण नाहीं! उलट विडंबनकार हा पुष्कळांना आपला उपकारकर्ताच आहे असें वाटेल!

मार्च १९४९
मुंबई

प्रल्हाद केशव अत्रे.

कवि आणि चोर

[खण्डकाव्य]

एकच वाक्य !

मदीय कनिष्ठसहोदरसदृश कविसुहृद् श्री० केशवकुमार यांच्या सन्मान्य, प्रसादोत्कट व आदरयुक्त विनंतिपूर्वक प्रांजळ आग्रहावरून, त्यांच्या या सहज-रम्य, अव्याजमनोहर व सुश्लिष्टशब्दावगुंठित मौक्तिकप्रवाळमिश्रित 'सुवर्ण-गुटिके' समान अल्पमोली व बहुगुणी औषधाप्रमाणें किंवा 'त्वरित दान महापुण्य' अशा शीघ्र हितसाधक पुण्याचरणाप्रमाणे असलेल्या या आनंद व उत्साहवर्धक लघु खंडकाव्यास अत्यंत साकल्यानें व विस्तारपूर्वक-माझ्या पूर्व-सांप्रदायास अनुसरून-प्रदीर्घ प्रस्तावना न लिहितां, हें काव्य-जरी याचें नांव चमत्कारिक, मोघम व क्षीणशक्ति असलें तरी तें वृत्तवैचित्र्यपूर्ण, पथ्यकारक, सात्त्विक ईर्ष्यायुक्त, मार्मिक, सद्धेतुमूलक व उन्नत मनोरंजनकारक आहे असें सांगून, तसेंच तें बिंदुस्रावी अर्कसुभाषितासमान क्लृप्तिपूर्ण आहे असें आश्वासून व त्याचें कौतुकयुक्त व उत्तेजनमिश्रित अभिनंदन करून श्रीज्ञानोबारायांच्या प्रेमळ 'पसायदाना'नें तें रसिकांच्या हवालीं करतों.

आतां विश्वात्मकें देवें । येणें वाग्यज्ञें तोषावें
तोषोनि मज द्यावें । पसायदान हें ॥ १ ॥
जे खळांची व्यंकटी सांडो । तया सत्कर्मीं रती वाढो
भूतां परस्परें जडो । मैत्र जीवाचें ॥ २ ॥ इ०

रविवार,
वैशाख वद्य षष्ठी शके १८४९

जडजंबाल

ता. क.—'दोन शब्दां'च्या साळसूद मथळ्याखालीं शब्दसृष्टीची ऐस-पैस पोतडी खोलणाऱ्या सांप्रदायिक प्रस्तावनाकारांच्या डोळ्यांत विद्वद्वर्य श्री० जडजंबाल यांच्या या 'एकाच वाक्या'नें झणझणीत अंजन बसेल याबद्दल रसिकांची एकवाक्यताच होईल अशी आशा आहे !

—कवि **केशवकुमार**

कवि आणि चोर

[अंतःकरणाच्या अमर्यादित आवारांत बेहद्द ब्रह्मानंदाची बादशाही बदफैली म्हणजेच मायेच्या मोहक मृगजळाची आत्यंतिक उत्कटता ! विश्वरूपी भगवंताच्या साक्षात्काराच्या प्रेमळ प्रचीतींतून प्रादुर्भूत झालेलें प्रेम हें संसारसोपानाच्या शेवटच्या पायरीवरील उंबरठ्यावर उभारलेल्या दयेच्या देवळाचा कांचनी कळसच ! प्रेमाचा द्वेष, दानाचें चौर्य, विश्वाचें शून्य याच सूत्रत्रयीवर काव्याची उभारणी होते. *]

—१—

शा० वि०: काळाकुट्ट नभामधें पसरला अंधार चोहींकडे,
होते घोरत प्राणिमात्र सगळे निद्रेमधें बापुडे;
भीतीनें अगदीं मुकाट बसलीं होतीं घरें देवळें,
विश्रांतीसुख घेत राजपथही होते जरा बैसले.

[अनुष्टुभ्: या भयाण अशा वेळीं कवी आणिक चोरटे,
राहतील दुजे जागे जीव यांविण कोणते ?

शा० वि०: रात्रीची अनुकूल वेळ बघुनी कामास तो एकटा,
चाले वाजवितां न पाउल कुणी रस्त्यांतुनी चोरटा,
घेई चाहुल तो मधूनमधुनी मागेंपुढें पाहुनी,
आकाशीं जरि चांदणें न, तरि तें होतें तयाच्या मनीं !

---

* सदरहू ब्रह्मवाक्याचा सुसंगत अर्थ लावून देणारास–पण वाचकांना बक्षिसाची लालूच दाखविणें बरें नाहीं !

श्लोकः तो घरांत दिसला कुठल्या दिवा,
थांबला मनिं चपापुनि तेधवां !
शांत विश्व सगळें जरि जाहलें,
कोण जागत अजूनहि बैसलें ?

कामदाः त्यांत आणखी दारही खुलें
बघुनि त्याजला नवल वाटलें !
" धनि विचित्र हा कोण ? " बोल्ला,
" भय न आमुचें काय याजला ? "

आर्याः जिज्ञासा उपजे मनिं धाडसवृत्तीहि जाहली जागी;
बोले, " भवानिची ही वेळ नसे मुळींच दवडण्याजोगी ! "

कामदाः जवळ जाउनी चोरपाउलीं
नजर चोरटी आंत टाकली !
आणि तेथलें दृश्य पाहुनी
थक्क जाहला क्षणभरी मनीं !

साकीः दिवा टांकता जळे मधोमध दाल्नांत चौकोनी,
मेजावरतीं लिहित एकटा गृहस्थ बैसे कोणी;

दिंडीः समिप होते त्याचिया ग्रंथ जाडे,
कागदाचीं आणखी तशीं बाडें;
त्यांत बघुनी सारखा झपाट्यानें
लिहित होता कायसें मुकाट्यानें !

मधुनमधुनी तो गुणगुणे मनाशीं,
हस्तचेष्टाहि करी स्वैर तशी !
आणि मिटल्या ओंठांत हंसू येई,
गूढ कसला आनंद तया होई ?

साकी: पाल पाहुनी जसा बिचारा विंचू टाकी नांगी;
तसा आमुचा नायक खिळला उभा जागच्या जागीं !
भान विसरला, कार्य विसरला टक्मक पाहत राही,
वेळ लोटला असा किती तरि स्मरण न त्याचें कांहीं !

अनुष्टुभ्: तिहीचा पडतां ठोका काळयंत्रीं ठणाटणा,
थांबला लेखकू तेव्हां, संपवी जणु लेखना !

इंद्रवज्रा: निश्वास टाकून वळे समोर
तों आपुला दत्त समीप चोर !
भीती असावी परि त्या कुठून ?
" सुस्वागतम् ! " त्यास म्हणे हंसून !

शिखरिणी: " बरे आलां," बोले, " कवन इतुक्यामाजि रचिलें,
नसे श्रोता कोणी म्हणुनि मन होतें विरजलें !
बसा, गातों आतां मम कवन हें सुंदर नवें
दुजें किम् शाहीरा जगतिं रसिकांवाचुनि हवें ?"

शा० वि०: ओशाळा मनिं चोर होय अगदीं, अन् मान खालीं करी
बोले, " माफ करा, नसे किमपिही मी योग्य मानास या ?
आहें मी बदमाष एक जगतीं बोलूनिचालूनिया,
हेतू दुष्ट अहो, मनांत धरुनी मी पातलों या घरीं ! "

कामदाः खदखदां तदा हांसला कवी
“ मग, ” म्हणे, “ तुझी फार थोरवी !
मी तरी तुझा बंधु थोरला !
धर्म एक ना श्रेष्ठ आपुला ? ”

शा० वि०: “ आर्या, हें भलतेंच काय वदतां ? ” उद्गारला चोरटा,
“ माझ्या पंक्तित शृंगभंग करुनी कां येउनी बैसतां ? ”
“ मित्रा, यांत न वावगें, कथितसें मी सत्य ! ” बोले कवी
“ चौर्याची मम खाण ही ! ” वदुनियां ग्रंथांस तो दाखवी !

दिंडी “ सोनियाचे दागिने चोरसी तूं ;
कल्पनांचे शिणगार मी परंतू !
हिऱ्यामोत्यांवर सदा तुझा डोळा,
शब्दमौक्तिक मी सदा करीत गोळा !

साकीः “ चोरीसाठीं काळ्या रातीं वेष घेउनी काळा,
गल्लोगल्लीं उगाच फिरसी, भय प्राणाचें तुजला !
बघ मेजावर माझ्या पडलें खुलें रत्नभांडार,
लूट तयाची खुशाल करितों, कोण मला धरणार ?
एकटाच तूं फिरसी, असती परी आमुचे कंपू,
कुणासही अन् खुशाल आम्ही दिवसाढवळ्या कापूं !
कळपामाजीं येशिल माझ्या जरि तूं काळ्या दोस्ता,
काव्यकीर्तिचा दाविन तरि मी सवंग तुजला रस्ता !
जरी बोलण्यावरतीं माझ्या असे तुझा विश्वास,
हृदयावरतीं कोरुनि ठेवी तरि हा मम उपदेश !

अनुष्टुभ् : **“ धन्य तें चौर्य जाणावें अन्न जें जगिं वाढवी,**
धिक् धिक् चौर्य मित्रा, जें नांवलौकिक घालवी ! ”

शा० वि०: चोराला उपदेश कोठुनि रुचे ? वंदून त्या वाग्भटा,
झाला कांहिं न बोलतां हळुहळू तो आपुला चालता;
त्या रात्रीं नृपरक्षकें पकडलें तों हन्त ! कोठें तया,
शिक्षा होउनि बंदिवास पुढतीं तो जाय भोगावया !

— २ —

दिंडी: काय इकडे जाहलें वर्तमान,
कवी झाला आमुचा कीर्तिमान !
सुनीतांच्या ओंजळी भरुनि त्यानें
मासिकांचीं व्यापिलीं किती पानें !

खंडकाव्यें लिहिण्यांत हातखंडा,
असा त्याचा फडकला कीर्तिझेंडा !
नांव आलें शेवटीं ‘ परिषदेंत ’
स्वर्ग तेव्हां राहिला दोन बोट !

आणि तिकडे फोडितो खडी चोर,
यातनेला त्याच्या न मुळीं पार,
द्रव्य नाहीं–अन्नहि तशी गेली,
उलट हातीं शृंखला अडकलेली !

स्वागता: आठवूनि कितिदां कविवाणी,
स्फुदुनी मग रडे शिशुवाणी,
“ हाय, मूर्ख किती मी हतदैवी,
बोध तो न रुचला मज केवी ? ”

अनुष्टुभ्: **" धन्य तें चौर्य जाणावें अब्रू जें जगिं वाढवी,**
धिक् धिक् चौर्य सित्रा, जें नांवलौकिक घालवी ! "

साकी: सहस्र वेळां श्लोक तयाच्या ओंठावर हा खेळे,
सत्य तयांतिल मनीं तयाच्या पूर्णपणें मग ठसलें !
छातीवरतीं हात मारुनी म्हणे, " सोडिला धंदा,
येथुनि पुढती गुलाम होइन मी कवितेचा बंदा ! "

—३—

शा० वि०: शिक्षेचा सरतांच काळ सुटला तो बंदिखान्यांतुनी,
जाई धांवत भेटण्यास कविला तात्काळ तो तेथुनी,
गेलें अंतर गद्गदून पडतां दृष्टीस वागीश्वर
घाली सत्वर तो नमस्कृति तया साष्टांग पायावर !

अनुष्टुभ्: " त्राहि मां नरकाद् घोरात् सद्गुरो, शरण मी तुला,
कृपेचा वर दे बापा, तूच आधार एकुला !
" धन्य तें चौर्य जाणावें अब्रू जें जगिं वाढवी,
धिक् धिक् चौर्थ सित्रा जें नावलौकिक घालवी ! "

स्वागता: " सत्य हें वच तुझें कविराया,
आज पूर्ण पटलें हृदयीं या !
ठेव त्वत्कर गुरो, मम माथां
ना तरी गति नसे मज आतां !

पृथ्वी: किती दरवडे अगा, अजवरी जगीं घातले,
परि न कवडी उरे; उलट मात्र शिक्षा मिळे !

गुरू न मज भेटला तुजसमान वागीश्वरा,
प्रसाद तरि देउनी मजसि यांतुनी उद्धरा ! ”

ओंवीः

काय सांगावें अद्भुत । गुरु जाहले सद्गदित,
शर्विलकाच्या मस्तकीं हस्त । ठेविला तात्काळ पां !
बोले “ चौर्यकर्मविशारदा । तूतें प्रसन्न होवो शारदा,
परि पूर्वींचाच धंदा । अविरत चालवी !

परवाङ्मयाचीं भांडारें । आपुल्यासाठींच ना बा रे ?
खुलीं तयाचीं तुजला दारें । शंका न धरी !
भय न धरावें कवीनें । लाज न धरावी कवीनें
तरीच तयातें विमानें । नेतील स्वर्गीं !

धन्य कवी, धन्य चोर । धन्य डाकू, दरवडेखोर,
काव्य सर्वांना आधार । हस्तकौशल्य दावाया ! ”
ऐसें आशीर्वचन देऊन । कवि देई प्रेमालिंगन
तें दोघांचें संमेलन । देव आले पहावया !

पृथ्वीः

पुढें कवनलेखनीं कुशल चोर तो जाहला,
स्वतंत्र-कृतिचा कवी म्हणुनि मान्यता पावला !
‘ चतुर्भुज ’ न जाहला फिरुनि त्यापुढें तो जरी,
करी कवननिर्मिती करचतुष्टयें तो तरी !

ता० क०

गुप्त ही गोष्ट राखावी रसिका, हीच प्रार्थना,
मनांतल्या आंत ठेवाव्या कवींच्या गूढ या खुणा !

ॐ शांतिः ! शांतिः ! शांतिः !

कादरखां

[मुंबईंत झालेल्या हिंदू-पठाणांच्या दंग्यांत गारद झालेल्या एका पठाण वीरास उद्देशून सदरहू ' विलापिका ' रचिली आहे]

हा कोण इथें पडलेला ? ' कादरखां काबुलवाला ' ।। ध्रु ।।
धिप्पाड देह हा अडवा । पसरला सहा अन् फूट !
पालथे पलिकडे पडले । विक्राळ खिळ्यांचे बूट !
चुणिदार चोळणा आतां । फाटून होय चिरगूट !
बसला पठाणी बडगा । बाजूला दूर निमूट !

चिखलांत बुडाले कल्ले !
त्यां ओढिति चिलेंपिलें !—
खिसमीस खिशांतिल उरलें
कुणि मारि तयावर डल्ला । ' कादरखां काबुलवाला !' १

अफगाण-दऱ्यांतिल आतां । डुरकाळ्या फोडिति शेर !
बुरख्यांतुनि कंदाहारी । उडलासे हाहाःकार !
तो शरबत पीतां पीतां । दचकेल मधेंच अमीर !
' क्या हुवा ' ओरडुनि ऐसे । बडवितात सगळे ऊर !

ते हेरतचे अक्रोड
ते बदामपिस्ते गोड—
रडरडुनी होती रोड
अलूबुखार अंबुनि गेला । ' कादरखां काबुलवाला '

तो हिंग काबुली आतां । विकणार यापुढें कोण ?
व्याजास्तव बसुनी दारीं । गरिबांचा घेईल प्राण ?
खाणार कोण या पुढती । तीं कलिंगडें कोरून ?
सजवील नूर नयनांचा । कीं सुरमा घालुनि कोण ?

रस्त्यावर मांडुनि खाटा
हुक्क्यासह मारील वाता—
हिंडेल कोण वा आतां
घालून चमेलीमाळा ! 'कादरखां काबुलवाला' ! ३

करूं नका गलबला अगदीं । झोपला असे हा वीर !
जन्मांत असा पहिल्यानें । पहुडला शांत गंभीर !
राहणें जितें, जरि मागें । व्हा दोन पावलें दूर !
हा बसेल मानगुटीला । ना तरी होऊनी पीर !

जा पळा–पंचनाम्याला
तो आला डगलेवाला,—
अडकाविल कीं साक्षीला,
मग म्हणाल, "पुरता भंवला । कादरखां काबुलवाला ?"

फूल, कवि, बाला आणि मासिक

[एक शोकपर्यवसायी कथा]

दिंडी

कुठें रस्त्यावर कुणीं टाकलेलें
कुणा कविच्या नजरेस फूल आलें;
तडक घेई उचलून करीं त्यातें
(ब्रीद कविचें वेचणें जें दिसे तें !)

तोंच दिसली मार्गांत एक बाला,
(कवी प्रेमाचा नेहमीं भुकेला !)
फूल अर्थात् तिज द्यावयास गेला—
जीभ काढुनि ती फक्त दावि त्याला !

खूप रडला कवि (नेहमींप्रमाणें)
प्रेम–कविता लिहि (तरी चार पानें !)
मासिकाला पाठवी त्याच वेळीं
हाय ! तीहि साभार परत आली !!!

—स—

प्रेमें ज्या कविता दिल्या परत त्वां संपादका, धाडुनी,
देतों तावडतोब पाठवुनि त्या आतां ' मनोरंजनीं '[१]
नाहीं वाटत खेदलेश उलटा आनंद वाटे मनीं,
कीं त्या फाडुनि टोपलींत न दिल्या रद्दींत तूं फेंकुनी[२]

[१] कारण त्या तिथें खास छापून येतील. [२] हो, नाहींतर काय करतां ?

पाहुणे

[कै. केशवसुतांची ' दंवांचे थेंब ' ही कविता वाचल्यानंतरच पुढील विनोदी कवितेचें रहस्य लक्षांत येईल.]

" कोठुनि हे आले येथें ?
काल संध्याकाळीं नव्हते ! !—"

पाहुणे पसरले ओटी—
वरि बघुनी आज प्रभातीं

आईला बाळ्या वदला
कुतुकानें उत्सुकलेला.

" दिसती हे कोणी आले
आपुल्याच नात्यामधले !

आई ग ! तर वद मातें
कोठुनि हे आले येथें ?

तंबाखू पानें खात
कसे पहा बडबडतात !

उघडुनी डबा ग अपुला
राजरोस करिती हल्ला !

बाबांच्या पेटींतुन गे
पळविती विड्यांचे जुडगे !

मौज मला यांची वाटे
होते हे तर वद कोठें ?"

" हं हळू बोल—" तनयातें
  वर करुनी बोट वदे ते—
" कावळे गिधाडें घारी
  येतीं ही जेथुनि सारीं;
डोंगळे, डांस, घुंगुरटीं
  बाळा रे, जेथुनि येतीं;
खोकला, ताप हीं दुखणीं
  आपणांस येती जिथुनी;
तेथुनीच आले येथें
  हे छळावया आम्हांतें!"
" राहतील येथें का ते ?
  अडवितील का ओटीतें ?
करतिल कां भिंतीवरतीं
  ही अशी लाल रंगोटी
जातील कधीं हे आई ?
  घरदार न यांना कांहीं ?"
" नाहीं रे! ते इतुक्यांत
  जाणार गड्या नाहींत!
जोंवरी भीड आम्हांतें
  जोंवरीं लाज ना यातें,
तोंवरी असा बाजार
  सारखा इथें टिकणार!
चडफडणें बघुनी त्यांतें
  असती ते जोंवरी येथें!

टोळधाड कधिं ही इथुनी
   जाणार न लौकर सदनीं!"
'जाणार न लौकर सदनीं!'
   वदतां गहिंवरली जननी;
पाहुणे मागले स्मरले,
   डोळ्यांतुन पाणी आलें.
बहुतेक तयांतिल आतां
   जाहले कुठें बेपत्ता!
निगरगट्ट परि त्यांमधला
   एक मात्र अजुनी उरला!
सरले जरि बारा महिने
   तरि बसे देउनी ठाणें!
"देवा रे" मग ती स्फुंदे
   "एवढा तरी जाऊंदे!"
म्हणुनि तिनें त्या बाळाला
   तो महापुरुष दाखविला!
एकेक बघुनि त्या मूर्ती
   गोठली कविची स्फूर्ती!
वेडावुनि तयाच नादें
   "खरेंच," तो पुसतो खेदें,
"येती हे रोज सकाळीं
   परि जाती कवण्या काळीं?"

आम्ही कोण ?

[केशवसुत, क्षमा करा]

'आम्ही कोण ?' म्हणून काय पुसतां दांताड वेंगाडुनी ?
'फोटो' मासिक पुस्तकांत न तुम्ही कां आमुचा पाहिला ?
किंवा 'गुच्छ' तरंग 'अंजलि' कसा अद्यापि ना वाचिला ?
चाले ज्यावरतीं अखंड स्तुतिचा वर्षाव पत्रांतुनी ?

ते आम्ही–परवाङ्मयांतिल करूं चोरून भाषांतरें,
ते आम्ही–न कुणास देऊं अगदीं याचा सुगावा परी !
डोळ्यांदेखत घालुनी दरवडा आम्ही कुबेराघरीं !
त्याचें वाग्धन वापरून लपवूं हीं आमुचीं लक्तरें !

काव्याची भरगच्च घेउनि सदा काखोटिला पोतडी,
दावूं गाउनि आमुच्याच कविता आम्हीच रस्त्यामधें,
दोस्तांचे घट बैसवून करुं या आम्ही तयांचा 'उदे' !
दुष्मानावर एकजात तुटुनी कीं लोंबवूं चामडीं,

आम्हांला वगळा–गतप्रभ झणीं होतील साप्ताहिकें !
आम्हांला वगळा–खलास सगळीं होतील ना मासिकें !

मोहरममधली मर्दुमकी

[प्रस्तुत कथाप्रसंग काल्पनिक आहे अशी थाप मारली असती; परंतु त्याची नोंद फौजदारी कचेरीच्या दप्तरीं दाखल असल्याकारणानें, तो सत्यसृष्टींतील आहे हें मुकाट कबूल करावयास हवें. फरासखान्यांतील आमच्या सात दिवसांच्या मुक्कामांत सदरहू कवितेची पैदास झालेली असून पोलिस अधिकाऱ्याच्या परवानगीनें ती आज प्रसिद्ध होत आहे; तथापि तिजमधील बराच भाग हिंदुमुसलमानामध्यें फाजील सलगी उत्पन्न करण्यासारखा-अतएव, आक्षेपार्ह असल्यामुळें सरकार जमा करण्यांत आलेला आहे. रसिकांना तिचें मूलस्वरूप पहावयास मिळणार नाहीं या विचारानें मनांत राहून राहून वाईट वाटतें इतकेंच काय तें]

[उद्धव-वृत्त]

गेल्याच सालचा होता । सण मंगल मोहोरमचा,
कोईवी बात वदण्याचा । दिल चाहिल तें करण्याचा !
बेहोष धुंद पडण्याचा । मजलशी आणि जलशांचा;
हिंदुचा, मुसल्मीनांचा,
राष्ट्राचा, सब् दुनियेचा,
ऐक्याचा, स्वातंत्र्याचा,
मग एकच झाला गिल्ला । ' हैदोस दुलाबे धूला ! '

अंगाला फांसुनि पिवडी । ओढुनिया काळे पट्टे,
जाहले पटाईत वाघ । धर्मवीर कोणी कट्टे,
मागण्या फकीरी सजले । हिंदूंतील कोणी पट्टे,
ताबूत-बांधकामाला,
प्रारंभ चहुंकडे झाला,
बेहोष मिठाईवाला,
रेवड्या पाडण्या बसला । ' हैदोस दुलाबे धूला ! '

उगवला दिवस भाग्याचा । या अल्ला, पण रविवारीं !
हकनाक बुडाली सुट्टी । शिरलें हें शल्य जिव्हारीं,
पण इलाज याला कसला । करणि ही खुदाची सारी;
आनंद कांहिं तो और,
क्या कहुं मैं तुमकू यार ?
जिव झाला कत्तल-ठार !
अंगांत पीर संचरला । ' हैदोस दुलाबे धूला ! '

ओळिनें निघाले सारे । थाटानें ताबुत खूप;
बादशाहि वैभव त्यांचें । वर्णिल ना कविचा बाप !
जनगर्दी रस्तोरस्तीं । लागुनी राहिली थाप !
वर माडीच्या सज्जांत,
मी बसलों होतों शांत,
रेवड्या भरून खिशांत,
लावुनी अबीर कपाळा । ' हैदोस दुलाबे धूला ! '

आठवलें तों एकाकीं । हूसेन आणखी हासन्
पोटांत काल्वुनि आलें । डोळयांत पाणि ये टचूकन्
वाटलें काय हृदया अन् । तें सांगुं कसें मी भगवन्
ते स्वार्थत्यागी वीर,
लढवय्ये बेदरकार
मेले कां आतां पार
नामर्द देश हा बनला । क्या हुवा असें या अल्ला !

हा विचार येतां हृदयीं । अंगाची होई आग,
राष्ट्राच्या उजळ यशाला । लागला कसा हा डाग ?
करकरा दांत चावोनी । मग उठलों मी सावेग,
रेवड्या करीं भरलेल्या
भिरकावुनि सगळ्या दिधल्या,
त्या वर्मि कुणाच्या बसल्या,
मग उडे चहुंकडे गिल्ला । 'हैदोस दुलाबे धूला !'

मी सावध नव्हतों, जेव्हां । मज नेलें चौकीवरतीं,
चौकशी कराया सगळी । मग पोलिस जमले भंवतीं;
मी कोण कोठला म्हणुनी । खोदुनी खोदुनी पुसती,
छातीवर मारुनि हात
राहिलों उभा मी ताठ,
बोलिलों खाउनी दांत,
'जा तुम्हां न डरनेवाला । जाणतों एक मी अल्ला !'

त्या इब्राहीमा जैसा । तो याकुब भ्याला नाहीं,[१]
अवरंगजेबरायाला । कीं जैसा संभाजीही,
तैसाच तुम्हां मी मानीं । भय मनीं न माझ्या कांहीं !
पाठवा कुठेंही मजला,
कुठल्याहि तुरुंगीं घाला,
होणार न कांहीं त्याला
जो जपे सदा, 'बिसमिल्ला । इल् इलाह या रसुलिल्ला[२] !'

---

१ कुराण ७-२४-१२१. २ कुराण १२-१-८७.

सखे, बोल-बोल-

[सदरहू कविता लिहिल्यास पुष्कळच वर्षें झालीं. इतके दिवस ती कवीच्या दप्तरीं पडून होती. ती आज प्रसिद्ध करण्याचें कारण म्हणजे नुकतीच कोठें-तरी एका ज्येष्ठ सत्कवीची सदरहू मथळ्याची व धर्तीची कविता प्रसिद्ध झाली असून ती प्रस्तुत कवितेचें अगदीं अंध अनुकरण होय हें रसिकांच्या नजरेस आणण्याकरितांच होय. अनुकरण करूं नये असें आमचें म्हणणें नाहीं; पण नक्कल करतांना अस्सलाचा कृतज्ञतापूर्वक उल्लेख तरी करावा; तथापि, या ठिकाणीं आनंदाची गोष्ट इतकीच कीं, सत्कविमजकुरांनीं आपल्या अनुकरणांत सदरहू कवितेला चारी मुंडे चीत केलें आहे, हें कबूल करणें भाग आहे.]

[वसंततिलका]

कां सुंदरी, धरिसि आज असा अबोला ?
मीं काय सांग तव गे अपराध केला ?
कां कोपऱ्यांत बससी सखये, रुसून
माझ्याकडे न मुळिं पाहसि गे हंसून ?

कां गाल आज दिसती अगदीं मलूल,
कीं माझियाच पडली नयनांस भूल !
तोंडावरी टवटवी लवलेश नाहीं,
ओंठावरी दिसत लालपणा न कांहीं !

कां केश हे विखुरले सखये, कपाळीं,
केली न काय अजि वेणिफणी सकाळीं ?
भाळी न कुंकुं विलसे, नथणी न नाकीं,
हातांतही न मुळिं वाजति गोठवांकी !

कोठें तुझा वद असे शिणगारसाज,
  कां नेससी मलिन हें पटकूर आज ?
ठेवूनिया हनुवटी गुडध्यावरी ही
  कां एकटीच बसलीस विषण्ण बाई ?

व्हावा तुला जरि असेल पदार्थ कांहीं,
  घे नांव–तो मग कुठें असुंदे कसाही,
द्रोणागिरीसह जसा हनुमन्त येई,
  बाजार आणिन इथें उचलून तेवी !

कीं आणसी उसनवार सदा म्हणून
  शेजारणी तुजवरी पडल्या तुटून;
वाटून घेई परि खंति मना न कांहीं,
  शेजारधर्म मुळिं त्या लवलेश नाहीं !

भाडें थके म्हणुनि मालक देइ काय
  गे आज 'नोटिस' ? परि न तया उपाय !
घेऊन काय बसलीस भिकार खोली,
  बांधीन सातमजली तुजला हवेली !

वाटेल तें करिन मी सखये, त्वदर्थ,
  संतोषवीन तुज सर्व करून शर्थ !
टाकी परी झडकरी रुसवा निगोड !
  दे सुंदरी, मजसि एकच गोड–गोड–

गेलों पुढें हंसत जों पसरून हात,
  तों ओरडून उठली रमणी क्षणांत–
"व्हा–दूर–चावटपणा भलताच काय ?
  स्पर्शू नका–" कडकडे शिरीं वीज हाय !!

रस्त्यावर पडलेलें विडीचें थोटुक !

[सदरहु दोन सुनीतें एकाच विषयावर आणि एकाच सुमारास लिहिलेलीं असून तीं शुद्ध शास्त्रीय पद्धतीचीं व स्वदेशी वनस्पतींचीं आहेत याबद्दल सुनीतपंथी शाहिरांकडून शेरा मिळालेला आहे. मात्र तीं रचण्यांत इंग्रजींतील ' सॉनेट ' या काव्यप्रकाराची कुचेष्टा करण्याचा कवीचा उद्देश आहे असा समज होऊं न देण्याबद्दल वाचकांच्या दाढीला (असल्यास) हात लावून विनंति आहे.]

— १ —

भाजी मंडइंतूनि घेउनि घरा होतों हळू चाल्लों,
मोठें कामच संपलें म्हणुनि मी चित्तांत आनंदलों.
दारीं वाट असेल पाहत सखी आतां समुत्कंठिता,
होतों डोलत कल्पनेंत असल्या मी चाल्तां चाल्तां !

तों रंगेल गृहस्थ एक पुढुनी ऐटींत आला कुणी,
चंदेरी पगडी शिरीं चकचके संजाबही त्यांतूनी.
होता अंगरखा सफेत कळिचा, हातीं रुप्याची छडी,
तोंडीं बारिक छान मानुरकरी होती लवंगी विडी !

जोरानें झुरके मधूनमधुनी मारी—अधाशी जसा,
सोडी धूर मुखांतुनीं हळुहळू, नाकांतुनीही तसा,
ओंठाला चटका बसे, मग कुठें आला ठिकाणावरी,
खालीं थोटुक फेंकुनी झपझपा गेला पुढें सत्वरीं,

माझी जागृत जाहली रसिकता, मागें पुढें पाहिलें,
कौशल्यें उचलून तें तडक मीं टोपीमध्यें खोंविलें !

— २ —

झाला त्या दिवशीं पगार, तरिही होते खिसे मोकळे,
तांब्याचा तुकडा नुरे, चुकवितां देणेकऱ्यांचीं 'बिलें';
आधीं पोरवडा तशांतुनि असे संसारही वाढता,
कांता खर्चीक त्यांत ! शिल्लक कशी सांगा रहावी अतां !

हा येतांच विचार, मूढ बनलों आली उदासीनता;
वाटे स्वस्थपणें कुठें तरि विडी जाऊन प्यावी अतां !
आली तल्लफ फार हाय ! कुठुनी आणूं परंतू विडी,
सारे चांचपले खिसे, परि कुठें हातां न ये एवढी !

दोस्तांच्या घरीं जावया न मजला होतें कुठें तोंडही,
पैशांचेंहि उधार घेईन तरी, कोठें नसे सोयही !
तों रस्त्यावरतीं अचानक अहा ! नेत्रा दिसे थोटुक
कीं स्वर्गांतुनि देवदूत मज तें टाकी नसे ठाऊक !

प्रेमानें उचलून त्यास वरतीं ओंठामधें ठेविलें,
काडी घेऊनि आणि कोठुनि तरी तात्काळ शिलगावलें !

सांग कसे बसले ?

[आचरटपणाचा एक मासला]

ओळख होतां पहिल्या दिवशीं,
पूर्वजन्मिची मैत्री जैशी,
मिठ्या मारुनी परस्परांशीं
जवळ जवळ बसले ! १

दुसऱ्या दिवशीं प्रसंग पाहुन
हळुच काढिती बाड खिशांतुन,
म्हणतां " दावुं जरा का वाचुन ? "
दूर—दूर—सरले ! २

" हवें काव्य तव भिकार कोणा ?
चोरितोस माझ्याच कल्पना ! "
असें बोलतां परस्परांना—
सांगः कसेः बसले ? ३

कषाय—पेय—पात्र—पतित माक्षिकेप्रत[1]—

' हा हन्त हन्त नलिनी गजमुज्जहार ! '

अयि नरांग—मल—शोणित—भाक्षिके
जनु—विनाशक—जंतु—सुरक्षिके, !
असु—परिक्षित—हारक तक्षिके,
' क्या हुवा अफसोस ! ' मक्षिके

या प्रभातसमयास मंगल,
चमकती दंवमौक्तिक निर्मल,
गात पक्षिगण हा गगनीं फिरे,
पण दशा तव काय अरे—अरे—!

---

१ कषायपेय—चहा, पात्र—भांडें, एकूण, चहाचा कप—त्यांत पडलेल्या माशीस उद्देशून.

ओसरीवरुनि या तव मैत्रिणी
गाते स्वैर फिरतात सुलक्षणी
परि तुला न बघती मुळिं ढुंकुनी
'संकटीं जगिं कुणा न असे कुणी!'

मंडई नव्हति का तुज मोकळी,
कीं मिठाइ 'मथुरा–भुवनां'तली,
नव्हतीं कां 'उपहारे–गृहें' खुलीं,
म्हणुनि आलिस नेमकि या स्थळीं!

त्यजुनि शांत शहरांतील बोळ ते,
मनुजवस्तित आलिस कां इथें!
करीत 'दत्तु–भट काय तपासणी
म्हणुनि घाबरुनि आलिस तूं झणीं!

शर्कराकण येथिल सांडले
सेवुनी न तुज सौख्य जाहलें?
कीं 'यमी' करिचें गुळखोबरें,
शमवि भूक न काय तुझी बरें?

१ माशांचें गाणें निव्वळ माशा मारीत बसणाऱ्या लोकांना कोठून ऐकूं येणार? जावें त्याच्या वंशा तेव्हां कळे! २ उदबत्त्यांनीं पुण्यांत म्हैसूर आणलें तर आटीव दुधानें पुण्यांत मथुरा आणली. सदर 'भुवनां'तून मिठाईबरोबर माशाही मनमुराद मिळतात. ३ प्रस्तुत शब्दांतील एका मात्रेचा फराळ पुण्यांतील 'हॉटेलां'नीं केला असल्यामुळें येथें मात्रादोष अपरिहार्य आहे. ४ सदरहू महात्म्याच्या नांवाचा एकवचनी उल्लेख केवळ त्या ओळींत अधिक शब्द बसेनात म्हणूनच केलेला आहे याबद्दल उदार रसिक क्षमा करतील अशी आशा आहे.

पेय बोलुनिचालुनि घातकी,
  बुडवितें बघ भारतियास कीं,
या अशा व्यसनांत विलायती,
  अडकतां फळ दारुण शेवटीं !

नर जसा बुडतो भवडोहीं
  तेंवि खालिवर जासि अयाई !
काडि वांचवि तरी बुडल्याला,
  काडिचा न परि आश्रय गे तुला !

स्थिति तुझी करुणास्पद ही अशी,
  बघुं तरी उघड्या नयनीं कशी ?
अंगिं तेंविं भरलें भयकांपरें,
  आणि त्यांत निवला न चहा बरें !

हाय ! सोडुनि जाशिल ना अम्हां,
  छे, सले नुसती मनिं कल्पना ?
समिप पाउसकाळहि पातला,
  आणि तूं निघुनि जाशिच आजला

अहह, आम्रफल-मोसम[१] येईल,
  अम्हिं[२] असूं परि तूं नसशील !

१ सदरहू समासांतील मिश्र उत्पत्तीच्या शब्दांचा उघड उघड संकर केल्या-मुळें मिश्रविवाहाला प्रस्तुत कवीचा पाठिंबा आहे अशी गैरसमजूत आर्य-वाचकांनीं करूं नये. २ सदरहू मात्रालोप हेतुपुरःसर करतांना कवीला पुढील ओळीचा अभिमानानें उल्लेख करावासा वाटत आहे 'स्वराज्य **अणि** त्यासवें **अम्हि** गमाविला मोहरा !'

फेंकूं सालटिं चोखुनि चोखुनि,
  तुजविना पण जातिल वाळुनी

तुजविना कवि-मुखें दिसतील कीं,
  भृंगहीन कमळासम तीं फिकीं,
कौन्सिलांत, सभासद आणी,
  मारतील कवणा तुजवांचुनी ?

राजकारण रोज नवें नवें,
  राष्ट्रभक्त करण्यास तयार हे.
शिकुनी अहह ! देईल यापुढें,
  त्या इशारत कोण तरी गडे ?

यापरी नव-तरंग मनांत,
  येउनी हृदय होय कंपित
पेयपृष्टिं उठली इतुक्यांत,
  मंद-श्वास-लहरीसह लाट !

फड फड फड पंखा हालवी ती तराया,
  तडफड बहु केली जाहले कष्ट वायां,
मिटवुनि इवलेसे पाय, ती शांत झाली,
  अहह, तडक आणी खालतीं खोल गेली !

टाकुनी लांब सुस्कारा, उमाळा दाबुनी उरीं,
चहा तो शांत चित्तानें, प्राशिला वरचेवरी.

१ कॉंग्रेसनें कायदे कौन्सिलावर बहिष्कार घातला त्या काळांतला हा उल्लेख आहे.

त्याचें काव्यलेखन

शाई, कागद, टांक, रूळ, रबरें इत्यादि लेखायुधें
(काड्या आणि विड्या तशा !) जमवुनी खोलींत तो बैसला !
स्फूर्तीचा झटका असा न जबरा आला कधीं त्याजला—
" काव्याची उठवीन मी दसकडी या बैठकीला ! "—वदे !

टाकी बंद करून सर्व खिडक्या—जाळ्या, झरोके तसे—
दाराlाहि तशीच लावित कडी आंतून बाहेरुनी !
दोस्ताला कुठल्या तरी बसविलें दारावरी राखणी;
" काव्याची बघतों मिजास !—" वदला अस्पष्ट कांहीं असें !

आतां कंबर बांधुनीच कवनें 'पाडावया' तो बसे
वार्ता ही वणव्यासमान पसरे गल्लींत चोहींकडे !
आले धांवुनि लोक सर्व ! दुसरें कोणा सुचावें कसें
चिंताक्रान्त मुखें करूनि बसले निस्तब्ध दारापुढें .

झाला तब्बल तास ! चाहुल परी कांहीं न ये आंतुनी,
सर्वांचा अगदींच धीर सुटला ! कोमेजले चेहरे !
भाळीं लावुनि हात कोणि वदती " मर्जी प्रभूची बऽऽरें ! "*
दृष्टी खिन्नपणें नभीं वळवुनी निःश्वास टाकी कुणी !

---

* या ठिकाणीं दर्शविलेल्या अवग्रहाबद्दल ताना घेण्याचा कोणी प्रयत्न करूं नये.

गंभीर ध्वनि तोंच आंतुनि निघे ! उंचावलीं मस्तकें !
श्वासोच्छ्वास क्षणैक थांबत ! मुखें रुंदावलीं कौतुकें ! !
डोकावूनि बघे फटींतुनि कुणी—तों त्या दिसे अद्‌भुत
होता बाड उरीं धरून पडला निश्चिंत तो घोरत ! !

कुठें जासी ?

" कुठें जासी ? " " वा, काव्यगायनाला,
निघालों हा ठावें न का तुम्हांला ?
बघुनि काखेंतिल बाड तरी जाडें !
मनीं समजा, नच पुसा प्रश्न वेडे ! "

" कुठें तूं रे ? " " इतुक्यांत लिहुन झाली
एक कविता—टाकण्या ती टपालीं
निघालों हा—त्या अमुक मासिकाचा
खास आहे ना अंक निघायाचा ? "

" आणि तूं रे ? " " त्या तमुक शाहिराचा
प्रसिद्धीला ना गुच्छ यावयाचा,
समारंभाची कोण उडे घाई ?
आणि संग्राहक तशांतून मीही ! "

" आणि तूं रे ? " " मी रोज असा जातों
काय मार्गीं सांडलें तें पहातों,

काव्य रचितों जर कधीं मज मिळालें
फूल वेणींतुन कुणाच्या गळालें ! ”

“ कुठें तूं रे ? ” “ मसणांत जातसें मी !
विषय काव्याला तिथें किती नामी !
मुलें पुरतांना—चिता पेटतांना,
मनीं सुचती कल्पना किती नाना ! ”

पुढुनि दिसलें मग मढें* एक येतां,
“ कुठें बाबा, जातोस सांग आतां ? ”
“ काव्य माझें छापिना कुठे कोणी
जीव द्याया मी जातसें म्हणोनी ! ”

अहा, तिजला चुंबिलें असें यानें !

(“ Twenty pounds for a kiss ” या विलायतेंतील एका खटल्याच्या आधारें)

“ असति बाबा रोगार्त—या घराला ! ”
असा विद्युत्संदेश मला आला;
मधें उपटे ही ब्याद कुठुनि आतां ?
जीव चरफडला असा घरीं जातां ! १

* तोंडावर प्रेतकळा असलेला तो एक ‘ जातिवंत ’ जिवंत कवी होता.

बसलेली गाडींत मजसमोर
दिसे बाला कुणि सहज चित्तचोर।
तिला बघतां बेभान धुंद झालों
—आणि चुंबुनि केव्हांच पार गेलों ! ! २

स्मरण कुठलें ?—मग पुढें काय झालें,
काय घालुनि मल्करीं कुठें नेलें ?
खरें इतुकें जाहला दंड कांहीं,
सक्तमजुरी दों मास आणखीही ! ३

अहह ! मुकलों त्या रूपसुंदरीतें !
(आणि वडिलांसहि— शान्ति मिळो त्यांतें !)
अब्रु गेली मिळथली तेवढीही
जगीं उरला थारा न कुठें कांहीं ! ४

लाज नाहीं याजला म्हणो कोणी !
' पशू साक्षात् हा ! ' असें वदो आणि !
तरी म्हटलें पाहिजे हें जगानें,
' अहा, तिजला चुंबिलें असें यानें !" ५

सिनेमा नटाप्रत—

चित्रपटिंच्या हे कुशल नटश्रेष्ठा,
नांव लौकिक ऐकला तुझा मोठा;
वृत्तपत्रीं झळकती तुझे फोटो,
स्तुतिस्तोत्रें गातसे तुझीं जो तो!

म्हणति तुजला ‘ रूडॉल्फ,’ कुणी ‘ चॅनी ’
कुणी ‘ डगलस ’ वा कांहीं तसें कोणी
(बोध त्याचा कांहीं न मला होई,
गम्य, कां कीं, मज त्यांतलें न कांहीं !)

परी पाहुनि तुज एक मनीं शंका
सहज आली—ती सरळ विचारूं का ?
गाल्दाढी अन् लांबलचक केंस
बोल दोस्ता, कासया राखिलेस ?’

प्रेमाचें अद्वैत

होतीस तूं त्या दिनीं बैसली
जनानी तुझ्या पायचाकीवरी;
तुझें दंड कवटाळुनी मांसल
खडा मी तुझ्या मागुती पिनूवरी !

समोरून मागून सोंसाटती
  किती धूरचाक्या तशा फटफटी !
बाजूस गाड्या नि टांगे परी
  तुझ्या हुकूमतीला न त्यांची क्षिती !

चकड्यांतल्या त्या तुझ्या रुस्तुमी
  भूर्भूरतां वायुमाजीं बटा,
तयांचा अहा, उग्र कामीनिया
  किती हुंगिला चाखिला चोरटा !

चतुर्शिंगिच्या त्या उतारावरी
  यदा पावलें खूप त्वां मारिलीं
तदा नेत्र झांकून किंचाळलों,
  तुझ्या स्कंधिं अन् मान म्यां टाकिली !

मवाली अहा, गुंड वाटेमधें
  किती रोखुनी अंगुल्या दाविती !
तुझें बेडरी धैर्य आलोकुनि
  परी वांकुनी खालतीं पाहती !

" हटा बाजूला ! " तूं असें जेधवा
  कुणा भाग्यवंतास आज्ञापिसी,
ठिकाणी तदा त्याचिया मी न कां
  अशी वाटली खंत मन्मानसीं !

न मज्नून लैला अशी हिंडली !
  बटाऊ न वा मोहनेच्या सवें !
मुषाफीर इष्कामधें रंगले
  असे केधवाही न मद्यासवें !

' हुकमूडर ' खरें तो कुणी ओरडे,
  समाधींतुनी तीव्र ये जागृति !
उभारून बाहु वरी तोंच अन्
  पुढें पातली पोलिसी आकृति !

खडी पायचाकी करा या क्षणीं
  न गाडीस बत्ती कुठें चालला ?
काळोख झाला कधींच बघा,
  निशेमाजि कां कोठल्या झिंगला !

नसे माहिती कां तरी कायदा
  न दोघांस पर्वानगी बैसण्या !
पुढें आणखी तो म्हणे कांहिसें
  नसे योग्य तें या स्थळीं सांगण्या !

तदा बोल्लों त्यास मी, तो नसे
  जरी पायचाकीस या कंदिल;
पहा हा परी अमुच्या अंतरीं
  कसा पेटला प्रीतिचा स्थंडिल !

अरे, प्रीतिच्या या प्रकाशापुढें
   तुझ्या बिझ्‌लिच्या लाख बत्त्या फिक्या !
कशाचे दिवे घेऊनि बैससी
   कुठें नौबती अन् कुठें ढोलक्या !

जरी आकृती दोन या पाहसी,
   असूं एक आम्ही तरी अंतरीं !
न ठावा कसा प्रीतिचा कायदा
   कुड्या वेगळ्या एक आत्मा तरी !

हंसे दुष्ट तो खदखदा अन् म्हणे,
   करा गोष्टि या राव चौकीवरी !
जमाखर्च हा प्रीतिचा ऐकवा
   जमादार येईल त्यातें तरी !

किती आर्जवें सांगुनी पाहिलें
   जिवाचें न अद्वैत त्यातें कळे,
असावेत ठावे कसे फत्तरा
   अहा, प्रीतिचे कायदे कोवळे ?

तदा चामचंचींतुनी काढुनी
   तयाच्या करीं ठेविलें कांहिंसें !
धरोनि करी पायचाकी तशी
   घरीं पातलों एकदाचे कसें !

परिटास—

परिटा येशिल कधिं परतून ? ॥ धृ ॥

कोट रेशमी लग्नामधला मानेकर उसवून ! १

उरल्या सुरल्या गुंड्यांचीही वासलात लावून ! २

बारिकसारिक हात रुमाला हातोहात उडवून ! ३

सदऱ्यांची या इस्तरिनें तव चाळण पार करून ! ४

खमिसांचीं हीं चिरडीं खरपुस भट्टिमधें परतून ! ५

तिच्या भरजरी पैठणिची या मच्छरदाणि करून ! ६

गांवांतील कपड्यांची सगळ्या गल्लत छान करून ! ७

रुमाल जरिचे आणि उपरणीं महिनाभर नेसून ! ८

सणासुदीला मात्र वाढणें घेइ तुझें चोपून ! ९

पाय घसरला तर—? ❀

[**कथाप्रसंग :** मोठा खास नव्हे ! एक ' भाऊजी ' व एक ' वहिनी ' यांची ही गोष्ट आहे. १९२० च्या बहिष्काराच्या चळवळीच्या लाटेंत चुकारतट्टू

❀ ' पाय घसरला तर काय ? ' असा प्रश्न अप्रस्तुतच होय; पण ' केशवसुतां 'च्या मोठ्या नांवाकडे बोट दाखवून स्वतःला त्यांच्या तोडीस बसवून घेणाऱ्या कांहीं ' कविपुंगवां 'ना ' साध्याही विषयांत मोठा आशय ' आढळूं लागल्या कारणानें, ते अशा जातीचे बावळट प्रश्न करूं लागले आहेत. पाय घसरला तर जास्तींत जास्त काय होणार आहे ? पाय घसरला तर तोंडफोड होऊन बत्तिशी बाहेर पडेल, ठरलेलें लग्न फिसकटेल, एखाद्या दंतवैद्याची पोळी पिकेल आणि रस्त्याशीं कानगोष्ट करीत असतांना अवतेभंवते दांत विचकतील

' भाऊजी ' नें शाळा सोडून हात धुवून घेतले होते. परंतु, ' वहिनी ' च्या ' त्यां 'नीं हा घोडा पुन्हा सरकारी शाळेच्या तबेल्यांत ठाणबंद केल्यानें नामोहरम झालेला हा ' हीरो ' जुनीं पुस्तकें विकत घ्यावयाला जुन्या बाजारांत निघाला होता. घरची मोबत साधून 'वहिनी' (उमर ११॥ वर्षें) 'तिकड'च्या सकाळच्या मोरवळ्यासाटीं एकदां ' सट ' विकत घेण्याकरितां निघाल्या होत्या. दिवंगत कवींच्या कल्पनांचा आडगि-हाइकी सस्ता सौदा करण्याकरितां चोरट्या पावलानें, चोरट्या अंगानें व चोरट्या मनानें कवीही हिंडत असतां त्यानें चोरून खालील संवाद ऐकला. चोरबाजारांतील या चोरट्या प्रकाराबद्दल वाचक क्षमा करोत !]

भाऊजी : चल जपून अगदीं वहिनी, !
हें बोट घट्ट मम धरुनी । तव करीं, ।
हा बुधवारांतिलें[१] रस्ता, ।
रविवार त्यांतुनी असतां । आजला ।
आबाल-वृद्ध नर-नारी, ।
चालली जुन्या बाजारीं । सकल हीं ।

गे म्हणून । बोट हें धरून । पदर आंवरून ।
चाल हळुहळू तूं ।
घसरला पाय तर 'छी:थू' । होइल । ?

चोरिचीं 'बुकें' विकण्याला, ।
बेकार छात्रगण सुटला । या स्थळीं ।
हे तसे प्रौढ विद्यार्थी, ।

इतकेंच ? पाय घसरला तर आणखी कांहीं होणार नाहीं ! प्रस्तुत कवीला सदरहू प्रश्नार्थक टायटल अप्रस्तुतच वाटतें–पण करणार काय ? मोठ्यांनीं लाथाळलेल्या मार्गावर पाऊल घसरले तर नवल काय ? १ हें पुण्यांतील पेठेचें नांव आहे.

कसलिशीं खरेदी करिती। पुस्तकें।
फिरवीत नजर चोंहिकडे।
बघ बडोंबडीं हीं धेंडें। चाल्लीं।
मागुनी। हळुच ढकलुनी। जाइलहि कुणीं।
राहि सावध तूं।
घसरला पाय तर 'छीःथू'। होइल। २

'कमिटी'चे[1] नोकर आणी।
रस्त्यावर गेले पाणी। टाकुनी।
जोडाहि घातला त्यांत।
गादिचा मऊ पायांत। नवनवा।
लुगडेंहि टोपपदराचें,।
रेशमी भडक काठांचें। नेसलें।
हळु चाल। नातरी चिखल। पाठ भरवील।
राहि सावध तूं।
घसरला पाय तर 'छीःथू'। होइल। ३

वहिनी : होणार असे जरि 'छीःथू'।
होउं द्या! धरूं नका किंतू। भाउजी।
मी बोलुनिचालुनि अबला।
चुकुनिया पाय जारि पडला। नवल ना।

१ पक्षी, पुणें म्युनिसिपालिटी.

परि शौर्य—मेरु जे अढळ, ।
शक्तीचे दगडी[1] पूल । पुरुष ते ।
निसटून । मुळापासून । पडति गडगडुन ।
तरीहि परंतु ।
कोणिही तयांची ‘ छी:थू ’ । करितना । ४

जरि असलों दुबळ्या आम्ही ।
परि नाहीं म्हणू ज्या कामीं । नाहिं तें ।
‘ स्वैंपाक आज ना ’ म्हटलें, ।
तों, कसे कचेरिंत गेले । चुंब्रित[2] ।
‘ नाहीं मी झाडित ’ वदलें, ।
तों, केरसुणीसह उठले । झाडण्या ।
परि तुम्ही । बहिष्कारुनी । शिक्षणा फिरुनी ।
जरी शाळेंत ।
जातां तरी ‘ छी:थू ’ करित । ना कुणी । ५

जरि कजाग आम्ही असलों, ।
भांडण्या कामिं कसलेलों, । खंबिर ।
चिमुकल्या, चापट्या, चिमटे,
घेतले जरी आम्ही ते । आमुचे ।
परि ‘ तिकडे ’ त्याची दाद ।

---

१ हा प्रसिद्ध पूल पुणे शहराच्या उत्तरेला मुळा नदीवर बांधलेला असून कवीच्या गांवाकडे जातांना हंमेश लागतो, म्हणून त्याचा या ठिकाणीं खुबीदार उल्लेख केला आहे. २ याचा अर्थ फक्त ‘ मुकाट्यानें ’ असाच करावा.

मागाया जाउं न याद। ही धरा।
पण तुम्हीं। बहिष्कारुनी। न्यायगृहिं फिरुनी।
उघड जातांना।
तरी 'छीःथू' करण्या कोणां। धैर्य ना। ६

ते 'पिंग' 'फेर' धराया,।
आहोंत न आम्ही का या। तत्पर।
मर्दासम मर्दचि दिसतां,।
ते फेर कशाचे धरितां। नाचरे।
विसरल्यांत 'मारुनि–मरणें'।
आणिलेंत 'घुसुनी–रुसणे'। बायकी।
नादान। उघड होऊन। कौन्सिलांतून।
मिरवण्या बघतां।
तरि होउनि 'छीःथू' लाथा। मिळति ना। ७

वहिनींच्या ऐकुनि बोला,।
भरुनिया कंठ गद्गदला! भाउजी।
डोळ्यांत आंसवें आलीं,।
परि रुमाल नव्हता जवळी। त्याचिया।
सरकलीं स्मृतीच्या पुढुनी,।
तीं शाळा कोर्टें,–आणी। कौन्सिलें।
भडभडून गळा काढून! (लाज सोडून)
बोलला बोल।
" घसरला पाय तर 'छीः थू'। होईल "। ८

त्या गोंगाटांत परंतू ।
'घसरला पाय तर छीःथू-' । शब्द हे ।
तडफडुनी वरतीं उठले ।
बुरुजांतुनि फुटक्या घुमले । क्षणभरी ।
चिवड्याचें गाणें गरम !
क्षणमात्रच पडलें नरम । तेधवां ।
तुम्हि जरि । जुन्या बाजारिं । । जाल कधि तरी ।
तरी ऐकाल ।
" घसरला पाय तर 'छीः थू' । होईल । " २

मिति ज्येष्ठ शुद्ध ५ शके १८४५,
टिळक पंचांगाच्या आधारें.

श्यामले—

[वृत्त : **तुङ्गभद्रा मिथुनराशी, राक्षसगणी.**]

तूं छोकरी, नहि सुन्दरी। मिष्कील बाल चिचुन्दरी,
काळा खडा मी फत्तरी। तूं काश्मिरांतिल गुल्–दरी!
पाताळिंचा सैतान मी। अल्लाघरींची तूं परी,
तूं मद्रदेशिय श्यामला। मी तों फकीर कलंदरी!
मैदान मी थरपार्करी। तूं भूमि पिकाळ[1] गुर्जरी.
अरबी समुद्रहि मी जरी। तूं कुद्रतीरसनिर्झरी!
आषाढिंचा अन्धार मी। तूं फाल्गुनी मधुशर्वरी!
खग्रास चंद्र मलिन मी। तूं कोर नाशिव[2] सिल्व्हरी!
बेसूर राठ 'मूनीत[4]' मीं। कविता चतुर्दश तूं खरी,
'हॅदोस' कर्कश मी जरी। 'अल्लाहु अक्बर' तूं तरी!

१ सुपीक. 'अळ' प्रत्ययानें साधिलेलीं नामें युक्तता दर्शवितात; जसें, तळ–तपाळ म्हणजे तपोमय; सुत–सुताळ म्हणजे सुती. २ 'नैसर्गिक' अशा अर्थाचा सदरहू गुजराथी शब्द वापरल्याबद्दल धेडगुजरीपणाचा आरोप वाचक न करोत! ३ सदरहू शब्द गांवठी असला तरी वेचूक आहे; इतका परिणाम-कारक शब्द या ठिकाणीं दुसरा वापरून दाखविल्यास आम्ही–आपला शब्द परत घेऊं! ४ 'मऱ्हाटी' भाषेचें शाब्दिक दैन्य दूर करण्यासाठीं कांहीं थाडशी शब्दशार्दूलांनीं एक 'हिंदू मिशनरी सोसायटी' काढलेली असून तिच्या मार्फत बाटग्या मऱ्हाठी शब्दांना परत 'कळपां'त तर घेण्यांत येतेच; एवढें नव्हे तर कुठल्याही परदेशी शिखानष्ट शब्दालाही 'व्रात्यस्तोम' पद्धतीनें विधि-पूर्वक 'बाप्तिस्मा' देऊन स्वभाषेंत घेण्यांत येतें. गोऱ्या कातड्याचें हे विलायती पोर देशी आंगड्या कुंचड्यांत 'सॅल्युअम दगडू' अशा नेटिव ख्रिस्ती माणसाच्या नांवाप्रमाणें किंवा मुक्ति फौजेंतील भगव्या धोतरपटक्यांतील साहेबा-प्रमाणें कसेंसेंच दिसलें तरी वाढत्या परिचयानें त्याविषयीं आपलेपणा वाटू

माजूम मी, तूं याकुती । मी हिङ्ग काबुलि, तूं मिरी,
अन् भाङ्ग तूं, चण्डोल[5] मी । गोडेल मी, तूं मोहरी !
मी तों पिठ्यांतील बेवडा । व्हिस्कींतली तूं माधुरी,
काडेचिराइत मी कडू । तूं बालिका खडिकासाखरी !

पॅटीस तूं, कटलेट मी, । ऑम्लेट मी, तूं सागुती.
कांदे–बटाटे–भात मी । मुर्गी बिऱ्यानी[6] तूं परी !
अक्रोड मी कंदाहरी । तूं साहऱ्यांतिल खजुरी,
इस्तंबुलीय अबीर मी । नेपाळची तूं कस्तुरी !

मी घोङ्गडे अन् लक्तरी । मखमूल तूं मउ भर्जरी,
बेडौल वक्र त्रिकोण मी । तूं लम्बवर्तुळ गे परी ।
तूं वाढली कितीही जरी । मज वाटसी पण छोकरी,
जरी मूल हें कमरेवरी । तरी तूं मला छकुल्यापरी !

गांभीर्य आणि वयस्कता । जरि ही तुझ्या मुखड्यावरी,
स्मरते मला तव सानुली । मूर्ति मनोहर पर्करी ![7]
लव हांसरी, लव लाजरी । लव कावरी, लव बावरी,
चिनिमातिची जणुं बाहुली । मउ शुभ्र सफेत नि पांढरी !

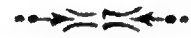
चल सोनुले, छकुले, घरीं । वात्सल्य गे दाटे उरीं,
निर्दोष तो देशील कां । पापा छुपा[8] फिरुनी तरी ?

लागेल अशी खात्री आहे. ५. हा पक्षीविशेष नसून मादक पदार्थ आहे. ६ पॅटीस, कटलेट, आम्लेट, सागुती, खिमा, बिऱ्यानी हे ‘अभक्ष्य’ भक्षणविशेष आहेत.—अरेरे, आजकालच्या तरुणांना हेंही सांगावें लागतें ना ? सदर जिन्नस माफकदरानें पुणें–लष्कर येथील ‘दोराबजीं’च्या दुकानांत मिळूं शकतात. (ही ‘दोराबजी’ची जाहिरात नव्हे ! ७. परकर नेसलेली. ८ चोरटा. जसें, छुपा

तूं दोन इंच[९] जरी दुरी । फर्लांग भाससि गे परी,
चल श्यामले, म्हणुनी घरीं । बसुं खेटुनी जवळी तरी !
घे माडगें, घे गाडगें । घे गुलचमन् घे वाडगें,
ताम्बूल घे, आम्बील[१०] घे, । घे भाकरी, घे खापरी !
किती थाम्बुं मी ? म्हण 'होय' ना । खचली उमेद बरें उरीं.
झिडकारुनी मजला परी । मत्प्रीतिचा न 'खिमा' करी !

नवरसमंजरी

शृंगाररस

काव्याचें निज बाड घेउनि दऱ्याखोऱ्यांतला शाहिर,
होता गाउनि दाखवीत कविता कोणा महाराणिला;
कंटाळा तिज ये परंतु कवि तो गुंडाळिना दप्तर,
रागावूनि म्हणून टाकि गजरा ती खालीं वेणींतला !
होता बोलुनिचालुनीच कवि तो त्याला कळावें कसें ?
प्रेमाची करण्यास चाकरि तया संधी बरी ही दिसे !
लज्जाकंपित हाति देइ गजरा तो प्रेमवेडा तिला,
ती गालीं हंसली, (किमर्थ नकळे) शाहीर आनंदला

कॅमेरा, छुपा नगारा इत्यादि ९. सदरहू शब्द इंग्रजी असले तरी दररोजच्या वापरांतले आहेत. व्यवहारांत मैल, इंच, फर्लांग म्हणावयाचे आणि कवितेंत मात्र अंगुलें, क्रोश, योजनें इत्यादि शब्द वापरावयाचे ! काय हा कृत्रिमपणा ! व्यावहारिक गद्य व काल्पनिक पद्य यांमधील हा सोंवळेपणाचा अंतरपट काढून त्यांचा एकजीव करणें हाच काव्याचा उद्देश असून वर आम्ही नि, अन्, व इत्यादि शब्द एवढ्याचसाठीं प्रयोजिलेले आहेत. १०. माद्यांचें कालवण.

वीररस

होता तो मृगराज जोंवरि वनीं सिंहासनाधिष्ठित,
कोल्हे तोंवरि हे बिळांत दडुनी होते भयें कांपत!
त्याचा देह विराट आज पडतां निष्प्राण भूमीवरी,
आली धांवत टोळधाड जिभल्या चाटीत ही त्यावरी!

तन्नेत्रां उघडूनि कोणी म्हणती, 'या गारगोट्या पहा!'
दाढीचे उपटून केंस वदती, 'संजाब खोटाच हा!'
बोटेंही जबडयांतुनी फिरविती निःशंक आतां कुणी,
कोणी खेंचुनि शेंपटी फरफरा नेई तया ओढुनी!

कोणी ठेवुनि पाय निर्भयपणें छातीवरी नाचती,
'आतां सोडविण्यास कोण धजतो याला बघूं!' बोलती;
जो तो सिंहच आपणां ह्मणवुनी आतां करी गर्जना,
मारी हात मिशांवरी फिरवुनी वीरश्रिच्या वल्गना!

दारोदार बघून वीर असले संतोष होतो जरी,
नाहीं भेकड मात्र कोणि उरला हें शल्य डांचे उरीं!

करुणरस

कुठे लिहिल्या कविता न पांच—सात
एकदांच्या छापिल्या मासिकांत;
तोंच बोले, 'शाहीर जाहलों मी,
महाराष्ट्रा हलवीन रोमरोमीं!'

पुढें सरली कंगाल काव्यकंथा,
 येरु बोले, 'टीकाच लिहिन आतां !
मस्त झालीं आहेत बडीं धेंडें !
 एकएकांचीं फोडतोंच तोंडें !'

हातिं बाळाच्या लागतां कुऱ्हाड
 जितें राहिल का एक तरी झाड ?
तसें टीकेचें लागतांच वेड,
 मोठमोठ्यांचा काय पुढें पाड ?

'अमुक लेखक करितोच उसनवारी,
 'तमुक लोळतसे बिछान्यांत भारी !
'तमुक ओढतसे रोज विड्या फार,'
 असे टीकेचे चालले प्रहार !

चारचौघांची परी करुनि चोरी,
 येरु सजवी लेखनाची शिदोरी !
शिव्या द्यायाही शब्द ना स्वतांचे
 कसें वर्णूं दारिद्र्य मी तयांचें ?

असो; येरू जाहला सुप्रसिद्ध,
 लेखनाची संपली त्यास हद्द !
म्हणे, 'आतां होईन पत्रकार,
 देशभक्तीच्या आखाड्यांत वीर !'

येरु घेई बगलेंत जाड ग्रंथ,
 आणि सुतक्यासम जाइ मार्गि संथ !
धुवट बगळ्यासम दिसे वरुनि शांत,
 कोण जाणे परि अंदरकी बात ?

मोठमोठ्यांच्या बसुनि कच्छपांत,
बने मुत्सद्दी चार आठवड्यांत !
लिहूं लागे गंभीर 'लेखमाला',
'तीन खंडीं' जाहला 'बोलबाला' !

'जाहिराती', 'संस्कार', 'वृत्त', 'पोंचा'—
हातखंडा लिहिण्यांत होय त्याचा !
'स्फुटा वरतीं जों टाकणार हात—
तोंच मागुनि दुर्दैव हाणि लाथ !

'जहालांचा भुरकाच तिखट-जाळ',
येरु बोले, 'मज नको कधीं काळ !'
'मवाळांचा आळणी दूधभात,
बरा आतां बैसेन ओरपीत !'

येरु संन्यासी होई (करुनि क्षौर)
बांधि आश्रम रानांत कुठें दूर !
भोंवतालीं जमवुनी चार शिष्ट,
काळ घालवितो "काव्यविनोदांत"

'मनीं आलें तें होइ सर्व पूर्ण !'
हैंच येरुला एक समाधान.
शांत होई अजुनी न चित्त हाय !
परी धंदा उरला न ! करूं काय ?

देवा, तो विश्वसंसार राहूं द्या राहिला तरी,
परी कारुण्यमूर्तीला द्याच या मोक्ष लौकरी !

हास्यरस

काांहीं शाहिर एकदां उतरले साहित्यरत्नाकरीं,
काढाया तळिची वरी उपसुनी अज्ञात वाक्संपदा;
आले उत्सुक होउनी रसिकही सारे किनाऱ्यावरी,
ऐशी वाङ्मयपर्वणी उगवते जन्मांतुनी एकदां !

रत्नें आंतुनि फेंकुनी दिलिं कुणीं, कोणीं सुमुक्तावली,
कोणीं रंगित पोंवळीं; कुणि तशा धातू सुरम्याकृती.
दैवें लाभत 'वैजयंति' हि कुणा कोणा परी शिंपली,
टाळ्या-हर्षनिनाद थोर घुमुनी सर्वत्र राहे तटीं !

तों गर्दीतुनी दंड ठोकित पुढें आला कुणी शाहिर,
बोले गर्जुनि 'पोरखेळ कसले हे बैसलां पाहत ?
माझें थक्कच व्हाल पाहुनि तुम्ही चातुर्य लोकोत्तर !'
ऐसें बोलुनि घेई सागरिं उडी तो देखतां देखत !

संमर्दीं उठला गभीर ध्वनि तों निःस्तब्ध झालें पुन्हां,
डोळे फाडुनि त्याकडे टकमकां जो तो बघूं लागला;
झाला वेळ बराच; वीर तरिही बाहेर कां येइना ?
येती तर्ककुतर्क ! धीर अगदीं कोणा नसे राहिला !

कोणा आणिल वाटलें फिरुनि हा चौदाहि रत्नें वरी,
किंवा ओढुनि आणणार वरतीं वाग्देवता शारदा !
वाटे सागर कोरडा करिल हा कोणा अगस्तीपरी,
'गेला कायमचा तळीं !' भय असें वाटे कुणा एकदां !

आले बुद्बुद तों तरंग उठले, डोकेंहि आलें वरी,
झाले लोक अधीर ! प्राण बसले डोळ्यामधें येउनी !
तेजस्वी मुखचंद्रमा मग हळू ये पूर्ण पृष्ठावरी
फांके कांहितरी अपूर्व भंवतीं कांती मनोमोहिनी !

आनंदातिशयें पटापट उड्या मारून तो ओरडे,
' या रे या, मज नाचवा रसिक हो, डोक्यावरी घेउनी !
फुंका दुंदुभि, वाजवा चहुंकडे मत्कीर्तिचे चौघडे,
कीं पृथ्वीवर आज ये मजमुळें सत्काव्यसंजीवनी ! '

ऐसें बोलुनि हात तो वर करी सर्वांपुढें जों कुठें,
आले तेतिस कोटि देव गगनीं तें पाहण्या अद्भुत,
संपे संशयकाल, मूठ उघडे, भांडार सारें फुटे !
हातीं एक दिसे ' सुनीत ' तुटकें !!! झाली मती कुंठित !

हास्याचा उठला तदा खदखदां कल्लोळ विश्वांतुनी,
आकाशीं सुर लागले गडबडां हांसून लोळावया !
मेलेले मुडदेहि ताठ उठले तात्काळ गर्तेंतुनी,
दांतांच्या कवळ्या ' सुनीत ' वदुनि हांसावया लागल्या !

वत्सलरस

बहुत दिवसांनीं लांबुनी कुठून
  येति भेटाया संतकवी दोन
भरुनि आली तों नयनिं प्रेमगंगा,
  जशी वर्षाकाळांत चंद्रभागा !

एकमेकां कवळिती बाहुपाशीं,
  मिठ्या प्रेमानें घालती गळ्याशीं,
हंसुनि पुसती हलकेंच कुशल प्रश्ना,
  ‘ काव्यप्रसुती जाहली किती कोणा ? ’

दंग झाले मग काव्यविनोदांत
  एकमेकां विसरले बोलण्यांत
श्लेष, कोट्या, रूपकें, अलंकार,
  कितीं झालीं, त्याला न मुळीं पार !

तालसूरावर करुनि हातवारे,
  गायनाचे मग सोडती फवारे,
ऐन ब्रह्मानंदांत टाळि लागे,
  जाति विसरुनि देहास पार दोघे !

जवळ सरकत मग हळूहळू येती,
  एकमेकां सप्रेम डंवचताती !
घेति चिमटे चिमकुऱ्या हळुच तैशा,
  बालक्रीडा त्या वर्णुं तरी कैशा ?

चापट्याही लागले मारण्याला,
आणि प्रेमानें तसे चावण्याला
खालिं पाडुनि एकास मग अखेर,
वीर त्यावरि जाहला दुजा स्वार !

मिशा ओढुनि, घेऊन गालगुच्चा,
'बरा सांपडला !' ह्मणे 'अरे लुच्चा-'
'नाहीं आतां देणार हलूं सुद्धां,
लबाडा, का पोटांत मारुं गुद्दा ?'

बाळलीला चालल्या त्या अशाच,
नको वर्णन तें ! करा कल्पनाच,
खरें इतुकें पण, प्रौढता निमाली,
आणि भरती वात्सल्यरसा आली !

बीभत्सरस

कुणा कविची सुप्रिया रसिक कांता,
हाय, दुर्दैव कालवशा होतां:
पडे त्यावरि आकाश कोसळून,
ह्मणे, 'आतां करुं काय तरि जगून ?'

'आत्महत्या जरि करुं तरी पाप,
दोन बच्चांचा आणि त्यांत बाप !

आजपासुनि करतोंच प्रतिज्ञाही,
 लग्नबंधीं पडणार पुन्हां नाहीं !

तिच्या नांवाची घेउनिया माळ;
 क्रमिन आतां मी कसाबसा काळ;
तिच्यावांचुनि गाणार दुजें नाहीं,
 काव्यस्फूर्ती वाहीन तिच्या पायीं !'

दोन महिने पुरते न यास झाले,
 तोंच लग्नाचे दुष्ट दिवस आले,
बँडताशाचा नाद कानीं आला,
 भीष्मकविचा थरकांप उडुनि गेला !

तोंच स्वप्नीं येऊन ह्मणे कांता,
 'हाल तुमचे मज बघवती न नाथा,
मुलांचीही होतसे फार दैना,
 प्रिया, फिरुनी संसार थाटवाना !'

मृतात्म्याचे आज्ञेस अप्रमाण,
 मानणारा चांडाळ असे कोण ?
भीष्मकविनें दुसऱ्याच मुहूर्ताला,
 प्रियेसाठीं निजव्रतत्याग केला !

कुणी म्हणती, 'भुल्लाच कवि सुखाला !'
 काय बोलाया होतसे टवाळा !
करी तत्त्वाचा त्याग प्रियेसाठीं,
 समाजाची नच त्यास लाज खोटी !

दुजी भार्या स्वर्लोकिं तोंच गेली,
फिरुनि आज्ञा आणखी तीच झाली !
दोन आत्म्यांचा हुकुम पाळण्याला !
जोर दुप्पट भीष्मांस अतां आला !

असो; झाली जरि कितिहि वेळ आज्ञा !
भीष्म नाहीं करणार तरि अवज्ञा !
दिसो कोणा 'बीभत्सरस' हि यांत,
प्रेमगंगा परि असे आंत गुप्त !

रौद्ररस

फोटो काढविणें तशांत मग तो छापावया मासिकीं,
कोणाला न रुचे? नकोच कविची बोलावया गोष्ट कीं !
होता एक प्रसंग मंगल असा संपादकाचें घरीं,
आले शाहिर थोरथोर सगळे आशाळभूतापरी !

फोटोग्राफर त्या नियुक्तसमयीं पाचारि स्थानांवर,
ईर्षेनं सरसावुनि सकल तों धाविन्नले शाहिर !
आतां प्रश्न पडे महा बिकट हा कोठें कुणीं बैसणें,
'मी येथें बसणार ! मान पहिला माझाच !' जो तो म्हणे !

'आहें मी तर वाल्मिकी, वसतसे श्रीशारदा सन्मुखीं !'
बोले एक, तया दुजा वदतसे, 'मी व्यास प्रत्यक्ष कीं !'

'हा येथें कवि कालिदास असतां वाता नका या करूं !'
बोले गर्जुनी वीर एक तिसरा वाग्युद्ध झालें सुरू.

पद्याला विसरून येति सगळे शाहीर गद्यावर,
झालें कत्तल गद्य ! येति मग ते वाग्वीर गुद्यावर !
कैलासेश्वर रौद्र रूप धरितो विश्वांतकालीं जसें,
वाग्देवीसुत भासले मज तदा रौद्रस्वरूपी तसे !

अद्भुतरस

सरस्वतीचा कवि हा सेवक,
बंदा नोकर आज्ञाधारक.
तिचा आज परि होई मालक
कां नच अद्भुत हें ? १

सरळ येइना रेघ ओढतां
शुद्ध न येइ शब्द बोलतां,
तरि कवयित्रीकविची कांता
कां नच अद्भुत हें ? २

आत्मस्तुतिचें कविस वावडें,
परि काव्याचीं घेउनि बाडें,
हिंडे दारोदार चहुंकडे
कां नच अद्भुत हें ? ३

स्फूर्तीनिर्मिता कविता म्हणती,
रोज होत परि काव्योत्पत्ती,
स्फूर्तींचा बाजार मांडती
कां नच अद्भुत हें ? ४

शब्दसृष्टिचे हे परमेश्वर,
वाग्देवीसेवेला सादर.
'शब्दा' स्तव परि करिती संगर,
कां नच अद्भुत हें ? ५

शिष्यत्वाला नक्कल म्हणती,
परि भामटे जमवुनि भंवती
स्वतां सिद्धसाधकता करिती,
कां नच अद्भुत हें ? ६

गुलामगिरिचा छाप कपाळीं
खर्डे घांसुनि बोटें काळीं,
तरि दास्याची करी टवाळी,
कां नच अद्भुत हें ? ७

स्तुतिपाठक ते रसिक तेवढे,
स्पष्टभाषणी शत्रु बापुडे;
सत्याचे परि गाति पवाडे,
कां नच अद्भुत हें ? ८

पायापुरती यांची सृष्टी,
समोर जें जें त्यावर दृष्टी,

विश्वबंधुता तोंडीं नुसती,
कां नच अद्भुत हें ? ९

कुठेंही रसिका, टाकीं भोंवतीं दृष्टि सांप्रत
दिसेन तुजला तेथें असलें तरि 'अद्भुत.'

शांतरस

जेव्हां होतिल शब्द घेडगुजरी भाषेंतुनी नाहिंसे,
बुद्धीचे 'अरबी' समुद्र सगळे जातील कीं आटुनी !
स्फूर्तिच्या गिरण्याहि बंद सगळया होतील काव्यांतुनी
शांतीचे झरतील निर्झर तदा स्वच्छंद पीयूषसे !

जेव्हां होतिल ते पसार सगळे शाहिरकंपू कुठे,
काव्याचीहि खलास होइल यदा पैदास साप्ताहिकी !
जेव्हां बेचव अर्थशून्य सु (शु ?) नितें भुंकेल कोणी न कीं,
तेव्हां शांतिरसाभिषिंचित अहा ! होतील सारस्वतें !

कवि आणि कारकून

बोले हांसुनि कारकून कुठला गर्वें कवीला असें
" माझें साम्य तुझ्यामधें दिसतसे–आहोंत बंधू जसे !
दोघेही दिनरात्र ना खरडतों कांहींतरी आपण,
जन्माचे पडलेत कीं ठळक हे बोटास काळे वण !

" माझें अक्षर कां कुणास उमगे–आला जरी तो खुदा
ब्रह्याच्याहि पित्यास कां समजणें काव्यार्थ तुझा कदा !
येती कागद जे समीप करणें त्यांची मला नक्कल
तूंही ना नकला अशाच करिसी–लागे न ज्या अक्कल !

आणे, पै, रुपये हिशेब करितों–ज्यांचें न हो दर्शन,
नाहीं पाहियलीं तरी करिसि ना ताराफुलें वर्णन ?
पोटाचें रडगान मीं रडतसे वेळीं अवेळीं जगें
चाले संतत काव्यरोदन तुझें तीन्ही त्रिकाळीं तगें ! "

" मित्रा, हें सगळें खरें, " कवि वदे, " तुझ्याप्रमाणें पण—
माझ्या मूर्खपणास ना दरमहा देई कुणी वेतन ! "

चांफा

सुप्रसिद्ध Bee कवींच्या 'चांफा' या हृदयंगम कवितेच्या चालीची व पालुपदाची थोड्याशा बदलानें सदर कवितेंत उमनवारी केली असली तरी या पलीकडे त्या थोर कवितेची कोठल्याही तऱ्हेनें बदनामी करण्याचा प्रस्तुत कवितेंत प्रयत्न केलेला नाहीं हें आधींच सांगून ठेवलेलें बरें; नाहींतर मागाहून कोणी म्हणेल—!

चांफा बोलेना । चांफा चालेना
चांफा खंत करी । कोणी त्यासी पुसेना !

गेला फुलांच्या ग वनीं । सारा शिणगार लेवुनी,
बसला डोकें उंचावुनी । कोणी त्यासी वधेना !

सुकुनी झालीं चोळामोळा । फुलें तीं करी बाजुचीं गोळा,
चुकवुनी इतरांचा मग डोळा । डकवी आपुल्या पानां '

बोले, 'पुष्पांचा मी राजा । आला बहार मजसी ताजा ',
केला ऐसा गाजावाजा । परी कोणी वधेना !

म्हणे, 'मी वृक्ष थोर प्रेमळ । नम्रता रसाळ निर्मळ ',
बोलला वाडेकोडें बोल ! खरें कुणा वाटेना !

भृंगे पळती आल्यापायीं । पांखरें उडती घाई घाई,
केली खूप जरी चतुराई । कुणी तया भुलेना ?

भंवती गुलाब, बटमोगरा । सुगंधी किती फुलांच्या तऱ्हा
विचारी कोण तिथें धत्तुरा । जरिही केला वहाणा !

फांशी अंगीं चंदन–उटी । लावी हळदलेप ल्लाटीं !
आणि कांति पीत गोमटी । परी कोणी फसेना !

चोळिलें अत्तर अंगीं जरी । प्राशिली दोन शेर कस्तुरी ।
गंध कां जातिवंत ये तरी ? । असे मुळामध्यें उणा !

लागे जरा उन्हाची झळ । झाला तोंच नूर पातळ,
सरलें सगळें उसनें बळ । पडे खालीं उताणा ! !

खदखदां हंसू लागलीं झाडें । फुलांचीं मिष्किल झालीं तोंडें ?
डोळे झांकुनि चांफा रडे । हाय–तें सांगू कुणां ?

[चाल नाहीं तरी निदान सूर बदलून]

चांफा बोलेना । चांफा चालेना
चांफा खंत करी । कोणी त्यासी पुसेना !

अरुण ❀

[**धोक्याची सूचनाः**—बालकवींचा ‘अरुण’ फार कोमल म्हणून गोविंदाग्रजांनीं ‘भयंकर अरुण’ लिहिला; पण प्रस्तुतचा ‘अरुण’ आजपर्यंतच्या सर्व उपलब्ध अरुणांमध्यें ‘भयंकर’ आहे हें आधीं वाचकांनीं लक्षांत ठेवावें. बारा वर्षांच्या आंतील बालकवींनीं तो वाचण्याच्या भानगडींत पडूं नये.]

अहा, सजवुनी लालतांबडा मुखडा हा कोण
डोकावुनि पाहतो नटासम पडद्याआडून ?

❀ सदर कविता लिहिण्याची उमेद आम्हांला एका ‘उत्साहतीर्था’पासून मिळाली याबद्दल आम्ही त्यांचे ऋणी आहोंत.

अरुण कशाचा! बालरवीचा हा पट्टेवाला
किनखापीचा चढवुनि येई लालभडक डगला ?

टोपी घालुनि लाल पिसांची येत वासुदेव,[1]
मुंडासें बांधून बसे का कुणी नवरदेव ?

स्वर्गांतिल मंडई उघडली किंवा इतुक्यांत
तिथें कापल्या कलिंगडांची भरली ही पेठ ?

लाल गाजरें मांडि कुणी का 'माळिण नव तरणा'
कुणीं फोडिली विलायती वा वांग्यांचीं गोणा ?

स्वर्गंगेच्या रक्तकण्हेरी आज बहरल्या का
फुलल्या किंवा दाहि दिशांतुनि झेंडूंचा ताफा ?

गगनींच्या आंब्यास लागला का पक्का पाड,
नंदनवनिंच्या निवडुंगाचें का विराट बोंड ?

वखार किंवा कौलांची ही लाल मंगलोरी
पागोट्यांचें कुणी प्रदर्शन मांडित चंदेरी ?

काव फासुनी दुकान सजवी काय मारवाडी
पोळ्याच्या कीं बैलांची कुणि मिरवणूक काढी ?

कुणा कवीच्या लग्नाची ही आमंत्रणचिठ्ठी,
कॅलेंडर का कुणीं छापिलें नववर्षासाठीं ?

रंगमहालीं रंगसफेती इंद्राच्या चाले
स्वर्भूवर तांबडे तयांतिल ओघळ हे आले ?

---

१ भिकारी वासुदेव, लक्ष्मीनाथ श्रीकृष्ण नव्हे.

नील चांदवा जुन्यापराण्या गगनाचा फाटे
आलवणाचें आस्तर आलें बाहेरी वाटे ?

थंडीची हुडहुडी न लागो उषासुंदरीला,
पूर्वेच्या शेगडींत म्हणुनी विस्तव पेटविला ?

जाण्याच्या घाईंत घसरुनी बालरवि पडला—
तोंडावरतीं, आणि घोळणा हा त्याचा फुटला ?

टाकी रजनी जातां जातां आकाशीं चूळ,
तिच्या मुखांतिल पडला खालीं चावित तांबूल ?

तोंड उघडुनी मुखमार्जन का करिती दाहि दिशा
जिभा तयांच्या ळळळळती या मधुनी लाल अशा ?

दिग्गज करिती उदयमंदिरीं काय माठमारी,
रक्तानें माखली तयांच्या स्वर्भूमी सारी ?

की रजनीशीं दंगामस्ती करी अंशुमाली,
तिनें तयाच्या संतापुन ही श्रीमुखांत दिधली ?

धूम्रपान का कैलासावर श्रीशंकर करितां
चिलमींतुनि हा पडे निखारा खालीं जळजळता ?

धुंद जाहले पिउनि शांभवी किंवा दिक्पाल
निद्राकुल नयनांतिल त्यांच्या रंगच हा लाल ?

फुंक मारुनी काढि मुखांतुनि जळता अंगार
नजरबंदिचा करी खेळ का कुणि जादूगार ?

सूर्याला उगवत्या गिळाया कीं मारुतराय
कधींपासुनी जबडा वांसुनि बसले हे काय ?
क्षयी शशीस्तव करावयातें किंवा गुलकंद
वैद्य अश्विनीकुमार जमविति हे गुलाबगेंद ?
रडरडुनी चालवी बालरवि की धांगडधिंगा
शांत कराया त्यास देत कुणि खरी लाल फुगा ?
कीं स्वर्गीच्या रंगेलांचें उघडकीस विंग
येत काय हें फुटतां काळें रजनीचें भिंग ?
लाल सुरेची लाख बाटली सुरालयीं फुटली
गतरात्रीं जी तिची काय ही अवशिष्टें पडलीं ?
स्वर्गीच्या मजलसींत किंवा ' जास्त जरा झाली !
चित्ररथाची म्हणुनी स्वारी लोळत ये खालीं ?
बेहेस्तीं थाटांत साजरा होत बकर-ईद
स्वर्धेनूंच्या रक्ताचे हे पाट लालबुंद ?
लाख तारका कां सांथीनें मेल्या एकसरीं
मोर्यासाठीं कुणी भडाग्नि त्यांचा म्हणुनि करी ?
खून रात्रिचा करुनि पळे हा बंगाली डाकू
रक्तानें आपाद नाहला कीं बच्चा साकू[1] ?

---

१. कै०-हाय ! आपल्या औट घटकेच्या पराक्रमानें जगाचे डोळे दिपविणाऱ्या या भित्र्याच्या बच्चाच्या नांवामागें जगांतील अत्यंत अमंगळ विशेषण लावतांना आमचें हृदय अक्षरशः आणि शतशः विदीर्ण होत आहे ! (दुःखाच्या भरांत बेहेस्तांतला माल कैलासांत आदा केल्याबद्दल वाचक क्षमा करोत !)

निषेधार्थ शारदाबिलाच्या किंवा स्वर्देवी
बालरवीचें लग्न उषेशीं पाळण्यांत लावी ?

पृथ्वीवरल्या नको कवींचें 'गायन' ऐकाया
म्हणुनि त्यांस कीं पाठविती सुर हा शेंदूर घ्याया ?

क्षणोक्षणीं स्वर्गांत मारिती कवी फेरफटका
धोक्याचा टांगला तयास्तव द्वारीं कंदिल का ?

संन्याशांची वार्षिक परिषद किंवा ही भरली
दाटी झाली गगनीं भगव्या छाट्यांची सगळी ?

स्वर्गांतिल मल्लांची चाले कीं जंगी कुस्ती
आखाड्यांतिल लाल धूळ का उधळे ही वरती ?

'सुरतें'चा[२] संग्राम चालला देवदानवांत
त्यांत कुणावर कुणी 'पुणेरी' भिरकावुनि देत ?

'लाल बावटा संघा'चे कीं जमले वेताळ
करिती भांडुनि परस्परांचीं वदनें बंबाळ ?

आकाशाच्या बापा'ची कीं मुक्तिफौज सुटली
लालभडक झोंकांत तयांचीं झगमंगनीं डगलीं ?

कुणी पुण्याच्या सभेंत खाई मार 'देशभक्त'
पगडीची वावडी तयाच्या चढली गगनांत ?

---

२. मागें 'सुरत'च्या कॉंग्रेसमध्यें झालेल्या देशभक्तांच्या 'जोडाजोडींत पुणेरी जोड्या'चा प्रामुख्यानें उपयोग झाला असल्यानें त्याला राष्ट्रीय महत्त्व आलें आहे हें सांगावयास पाहिजे काय ? ३. पहाः योहान्न ७: ३५.

कन्नडवादें[1] बेळगांवचीं उडे लाल माती
  वातावरणीं तशीच कोंदुनि अजुनि बसे का ती ?

'कंपनीं' तला मखमालीचा कुठल्याशा पडदा
  इथें पसरुनी काय ठेविला लिलांवास उघडा ?

आजवरी नासती तांबडा रंग प्रेमवेडे
  भांडवलावर त्या काढी कुणि दुकान 'घोरपडे' ?

कीं रात्रीं उधळती रंग जे लक्ष्मीचे लाल
  तेच विलसती नभीं घेउनी मूर्त रूप लाल ?

प्रेमावरचें लिखाण जमवुनि कीं विश्वामधलें
  कल्याणास्तव कुणीं जगाच्या येथें पेटविलें ?

अरुण असे का जिवंत हा ? कीं गतप्राण झाला
  कुणा कवीनें खून तयाचा निजकवनें केला !

थकलों आतां !! उत्प्रेक्षांचीं संपत ये कंथा
  मान लचकली म्हणतां म्हणतां ही लांबट गंथा !

काव्य मरूं दे ! शब्द झरूं दे—अरुण तडफडूं दे ?
  चहा चालला सकाळचा हा निवुनि पार इकडे !

अहा ! माझिया कपांत असतां अरुणाचीं लाली
  वाहुं कशाला शब्दांचीं त्या अरुणा लाखोली ?

१. कानडी-मराठी-वाद. २. नाटक-मंडळीच्या पडद्यांचा लिलांव झाल्या-शिवाय कोणत्याही नाटक मंडळीच्या आयुष्यावर पडदा पडावयाचा नाहीं हें सुप्रसिद्धच आहे.

नको भटकणें अरुणासाठीं उगाच स्वर्गांत
स्वर्ग भेटवी अरुणरसाचा या एकच घोंट !
आणि शारदे, जरी आरुणी पेय न हें मिळतें
तरी मंदिरीं तुझ्या क्षणभरी कोण बरें फिरतें ?

प्रेमाचा गुलकंद

——बागेतुनि वा बाजारांतुनि कुठुनि तरी ' त्यानें '
गुलाबपुष्पें आणुनि द्यावित ' तिज 'ला नियमानें !

कशास सांगूं प्रेम तयाचें तिजवरतीं होतें ?
तुम्हीच उकला बिंग यांतलें काय असावें तें !

गुलाब कसले ? प्रेमपत्रिका लालगुलाबी त्या !
लाल अक्षरें जणुं लिहिलेल्या पाठपोट नुसत्या !

प्रेमदेवता प्रसन्न होई या नैवेद्यानें !
प्रेमाचे हे मार्ग गुलाबी जाणिति नवतरुणें !

कधीं न त्याचा ती अवमानी फुलता नजराणा !
परि न मोडला तिनें आपुला कधिंही मुग्धपणा !

या मौनांतच त्यास वाटलें अर्थ असे खोल !
तोहि कशाला प्रगट करी मग मनांतले बोल ?

अशा तऱ्हेनें मास लोटले पुरेपूर सात,
खंड न पडला कधीं तयाच्या नाजुक रतिव्रतांत !

१ हल्लींच्या ' ज्युबिली ' च्या सांथींत या पन्नास कवितांनीं ' अरुणा 'ची अनायासेंच ज्युबिली साजरी होत असल्याची कोणा वाचकाची समजूत झाल्यास कर्त्याला फार आनंद होणार आहे.

अखेर थकला! ढळली त्याची प्रेमतपश्चर्या,
रंग दिसेना खुलावयाचा तिची शांत चर्या!

धडा मनाचा करुनि शेवटीं म्हणे तिला, "देवी!–"
(दुजीं आणखी विशेषणें तो गोंडस तिज लावी;)

"बांधित आलों पूजा मी तुज आजवरी रोज!
तरि न उमगशीं अजुनि कसें तूं भक्ताचें काज?

गेंद गुलाबी मुसमुसणारे तुला अर्पिलेले
सांग तरी सुंदरी, फुकट का ते सगळे गेले?"

तोंच ओरडुनि त्यास म्हणे ती, "आळ वृथा हा कीं!
एकही न पाकळी दवडली तुम्हीं दिल्यापैकीं!"

असें बोलुनी त्याच पावलीं आंत जाय रमणी
क्षणांत घेउनि ये बाहेरी कसलीशी बरणी!

म्हणे, "पहा मीं यांत टाकले ते तुमचे गेंद,
आणि बनविला तुमच्यासाठीं इतुका गुलकंद!

कशास डोळे असे फिरवितां कां आली भोंड?
बोट यांतलें जरा चाखुनी गोड करा तोंड!"

क्षणैक दिसलें तारांगण त्या–परी शांत झाला!
तसाच बरणी आणि घेउनी खांद्यावरि आला!!

"प्रेमापायीं भरला" बोले, "भुर्दंड न थोडा!
प्रेमलाभ नच! गुलकंद तरी कशास हा दवडा?"

याच औषधावरी पुढें तो कसा तरी जगला,
हृदय थांबुनी कधींच ना तरि तो असता 'खपला'!

नोंड आंबलें असेल ज्यांचें प्रेमनिराशेनें
'प्रेमाचा गुलकंद' तयांनीं चाटुनि हा बघणें!

कानगुजला *

तो आला जवळीं नि कानगुजला कांहींतरी हांसुनी,
तो शेजारिल मांजरावर तिनें भिर्कावली फुकणी!
"जा—हिंडा—सगळ्या सभा समजल्या! आहे तुम्हांला मुभा!
सांभाळीत घरांत मात्र बसुं का मी कारट्यांच्या सभा?"
तो आला जवळीं नि कानगुजला कांहींतरी हांसुनी,
तों पोळीवर ओतुनीच उठली रागामधें फोडणी!
"जा आणा दुसरी खुशाल नटवी कोणी! पहा नाटकें!
येऊं का तुमच्याबरोबर असें नेसून मी फाटकें?"
तो आला जवळीं नि कानगुजला कांहींतरी हांसुनी,
पोतेरें दिधलें तिनें तडक तों भिंतीवरी फेकुनी!
"सारे कागद जा चुलींत खुपसा! दावूं नका वाचुनी!
आंघोळीपुरतें निघेल तुमच्या पाणी तरी तापुनी!"
तो आला जवळीं नि कानगुजला देऊन कांहीतरी,
तों आलिंगुनि ती म्हणे, "करविल्या केव्हां कुड्या या तरी?"

* 'ते आले जवळीं नि कानगुजले'—माधवी (नाशिक)

पत्रें लिहिलीं पण....?

तूं आलीस बघावया सहज 'त्यां' देवाल्यीं 'गालिचे'
   होतों चोरुनि अंग मीहि घुसलों त्या गोड गर्दीमधें!
तूझें दिव्य अहा, न म्यां निरखिलें लावण्य जों गालिचें—
   तों डोळ्यांपुढुनी पसार कधिं तूं झालीस विद्युल्लते?

तूं गेलीस!! मनांत अन् कसकसें वाटूं मला लागलें!
   यावें अंगिं भरून हींवच जसें पित्तप्रकोपामुळें!
माघारीं फिरलों तसाच धरुनी मी गच्च डोकें तदा,
   (कोणी बांधिति कांहीं तर्क!) पडतां वाटेंत मी चारदा!

तेव्हांपासुनि मी तुझी करितसे टेहेळणी सारखी
   बागा, पाणवठे फिरून दमलों—देवाल्यें धुंडिलीं!
उद्देशून तुला कितीक रचिलीं काव्यें तशीं मासिकीं,
   'व्यक्ति-स्तंभि' [२] हि जाहिरात कितिदां पत्रांतुनि म्यां दिली!

पत्रें आजवरी तुला खरडलीं त्यांचीं पहा बंडलें—
   येथें बांधुनि ठेविलींत!—पण तीं धाडूं कुठें प्रेमले?

१ म्हणजे रामेश्वराच्या देवळांत, हें दर्दी पुणेकरांना सांगावयास पाहिजे काय?

२ Personal Column.

मनाचे श्लोक

[रामदासी साहित्यांतून नांवापुरती उसनवारी करतांना रामदासी वृत्तीचाच अंगीकार केला असल्यानें समर्थांचिये सेवकांनीं वक्रदृष्टि करून पहाण्याचें कारण नाहीं. सांप्रदायिक ' मनाच्या श्लोकां 'च्या मालिकेंत गोंवून घेण्याचें सामर्थ्य या 'मनाच्या श्लोकां'त नाहीं व तशी आकांक्षाही नाहीं. मात्र हे श्लोक निव्वळ मनाचेच आहेत, असें समजूं नये. हें तो प्रचीतीचें बोलणें आहे !]

मना, नीट पंथें कधींही न जावें,
निशापाणि केल्याप्रमाणें चलावें,
जरी वाहनें मागुनी कैक येती
कधीं ना तरी सोडिजे शान्तवृत्ती ! १

दुकानांवरी लाविल्या लांब पाट्या
मना, थांबुनी वाच रे वाच बा त्या !
अकस्मात् दिसे जाहली जेथ गर्दी
तिथें चौकशी जा करायास आधीं ! २

तिऱ्हाईत कोणी जरी जाय पंथें
तरी रोंखुनी पाहणें त्याकडे तें !
अहा, अंगना त्यांतुनी ती असेल
वळोनी तरी पाहि मागें खुशाल ! ३

कधीं आगगाडींतुनी हिंडतांना,
सिनेमा-तमाशे तसें पाहतांना,
विचारी मना, त्वां न खर्चींत जावे,
सदा श्रेष्ठ धारिष्ट जीवीं धरावें ! ४

कधीं ‘ मंदिरीं ’ जासि वाचावयाला
तरी इंग्रजी मासिकीं ठेव डोळा !
कुठें छान चित्रें कुठें ‘ कूपनें ’ हीं
दिसे सर्व तें नीट काढून घेई ! ५

कुणाचेविशीं अंतरीं होय तेढ,
निनांवी तया धाडिरे ‘ नॉटपेड ’ !
तयाचेनि नांवावरी लठ्ठ व्ही. पी.
मना, मागवी—त्याहुनी रीत सोपी ! ६

सदा खाद्यपेयावरी हात मारी
बिलें देई सारून मित्रासमोरी;
“ अरेरे, घरीं राहिले आज पैसे—”
खिसे चांचपोनी मना बोल ऐसें ! ७

कुणाच्या घरीं जा करायास दाढी,
कुणाची फणी घेऊनी भांग काढी !
कुणाचा ‘ स्वयंटाक ’ टाकी खिशांत,
घड्याळेंहि बांधी तशीं मनगटांत ! ८

कुणाच्या विड्या नित्य ओढीत जाव्या,
तशा आगपेट्याहि लंबे कराव्या !
चहा होतसे केधवां पै कुणाचा
अरे मन्न, घेई सुगावा तयाचा ! ९

इथें पायगाडी तिथें वाद्यपेटी
इथें पुस्तकें वा तिथें हातकाठी;
अशी नारखी भीक मागीत जावें,
स्वतांचें न कांहीं जगीं बाळगावें ! १०

कुणाचे असें मागलें कांहिं देणें
कपर्दीकही त्यांतली त्या न देणें !
कधीं भेटला तो तरी त्या हंसोनी
म्हणावें " असे सर्व तें नीट ध्यानीं !–" ११

कुणाचें कधीं लाधलें पत्र हातीं
कुणाची नशी चिठ्ठि किंवा चपाटी;
तरी त्यांतल्या वाचणें चार ओळी,
न ठावें कळे कोणतें काय वेळीं ! १२

जिथें चालल्या खाजगी कानगोष्टी
उभीं आणि थेंडें जिथे चार मोठीं,
मना, कान दे तोंड वांसून तेथें,
पहा लागतो काय संबंध कोठें ! १३

कडी लागलेली दिसे आंत जेथें,
मना सद्गृहस्था, त्वरें जाय तेथें !
जरी पाहसी आंत ना काक अक्षें,
कशाला तरी त्या फटी अन् गवाक्षें ? १४

नसे ज्याविशीं ठाउकें आपणांतें,
मना, बोलणें 'दाबुनी' त्यावरी तें!
दुजांचीं जरी जाणशी गुप्त बिंगें
तरी धांव घे वृत्तपत्रांत वेगें! १५

मना सज्जना, चार आण्यांत फक्त
तुला व्हावयाचें असे 'देशभक्त'!
तरी सांगतों शेवटीं युक्ति सोपी,
खिशामाजि ठेवी सदा गांधि टोपी! १६

कवि आणि कवडा *

(एक खरी गोष्ट)

माडीच्या खिडकीमधें कवि कुणी होता सुखें बैसला
'भिक्षांदेहि' करावयास कवडा आला कुणी त्या स्थळा!
"कां हो काव्य नवीन काय लिहितां ?" त्यांतें पुसे खालुनी
सांगे नांव कवी; हंसून कवडा हो चालता तेथुनी!

चार दिवसांनीं मासिकांत येई
काव्य (?) कवड्याचें; नांव तेंच त्याही!
रसिक म्हणती, "वा! और यांत गोडी!"
कवी हांसुनि आपुलें काव्य फाडी!

* १ कवि=खरा जातिवंत कवि. २ कवडा=भुक्कड शब्दजुळव्या. (कवि या शब्दाचें क्षुद्र रूप...कुत्सितार्थे डात् इति पाणिनी)

कवीचीं ‘विरामचिन्हें’

(मानवी जीवनलेखांतील गोविंदाग्रजांनीं दर्शविलेल्या ‘विराम–चिन्हां’पेक्षां कवीच्या आयुष्यांतील ‘विरामचिन्हें’ निराळीं असावींत ही गोष्ट हल्लीं शुद्ध-लेखनासंबंधीं चालू असलेल्या वादास धरूनच नाहीं काय!)

जेव्हां काव्य लिहावयास जगतीं प्रारंभ मीं मांडिला,
जें जें दृष्टींत ये तयावर ‘करूं का काव्य?’ वाटे मला,
तारा, चंद्र, फुलें, मुलें किती तरी वस्तु लिहाया पुढें,
तेव्हां ‘स्वल्पविराम’ मात्र दिसती स्वच्छंद चोहींकडे!

झालें काव्य लिहून–यास कुठल्या धाडूं परी मासिका?
यातें छापिल कोण? लात्तु वशिला कोठें? कसा नेमका?
रद्दीमाजि पडेल का? परत वा साभार हें येइल?
सारें लेखन तेधवां करितसें मी ‘प्रश्नचिन्हा’ कुल!

अर्धांगी पुढतीं करून कविता नांवें तिच्या धाडिली,
अर्धें काम खलास होइल अशी साक्षी मनीं वाटली!
कैसा हा फसणार डाव? कविता छापून तेव्हांच ये!
केला ‘अर्धविराम’ तेथ; गमलें तेथून हालूं नये!

झाली मासिकसृष्टि सर्व मजला कालांतरें मोकळी,
केलें मीं मग काव्यगायन सुरूं स्वच्छंद ज्या त्या स्थळीं!
माझें ‘गायन’ ऐकतांच पळती तात्काळ श्रोतेजन!
त्या काळीं मग होतसे सहजची ‘उद्गार’ वाची मन!

(पुढील श्लोक 'कोरसा' दाखल असून तो वाचकांनीं कवीला ऐकूं न जाईल अशा हलक्या स्वरांत गुणगुणावयाचा आहे. बाकी ऐकूं गेलें तरी काय व्हावयाचें आहे म्हणा ?)

डेंग्यू, प्लेग, मलेरिया, ज्वर तसे अन् इन्फ्लुएंझा जरी
हीं एकेक समर्थ आज असती न्याया स्मशानांतरीं—
सर्वांचा परमोच्च संगम चिरं जेथें परी साधला,
देवा, 'पूर्णविराम' त्या कविस या देशी न कां आजला ?*

* आमच्या गायनप्रिय रसिक वाचकांसाठीं वरील कवितेचें 'नोटेशन' आम्ही येथें देत आहोंत. त्यामुळें कवितेच्या अर्थाबरोबर तिच्यांतील 'संगीत'ही वाचकांना सहज समजून येईल. काव्यगायनेच्छु बालकवींचीही त्यामुळें चांगलीच सोय होणार आहे. मात्र 'स्वरलेखन' करतांना आम्ही 'प्रो० मौलाबक्षांचीं चिन्हें' न वापरतांना आमचीं स्वतःचीं 'चिन्हें' वापरलीं आहेत, हें एक सुचिन्हच नव्हे काय ? स्थलाभावामुळें टंकालयांतील (Foundry) टंचाईमुळें दर श्लोकांतील एकाच चरणाचें नोटेशन देणें शक्य झालें आहे.

,	?	;	!	.	॥ ध्रु० ॥
, ऽऽ	, ऽ	, ऽऽऽ	. ऽऽऽ	, ऽऽऽऽऽ	१
? ऽऽ	? ऽ	? ऽऽऽ	? ऽऽऽ	? ऽऽऽऽऽ	२
; ऽऽ	; ऽ	; ऽऽऽ	: ऽऽऽ	; ऽऽऽऽऽ	३
! ऽऽ	! ऽ	! ऽऽऽ	! ऽऽऽ	! ऽऽऽऽऽ	४
. ऽऽ	. ऽ	. ऽऽऽ	. ऽऽऽ	. ऽऽऽऽऽ	५

वधूवरांना काव्यमय अहेर

(चाल—**चंद्रकांत**)

अहा, उगवली आनंदाची शुभमंगल वेळा,
आज तुम्हा अस्मान ठेंगणें वाटे ना? बोला?

रोमांचांतुनि हर्षाच्या ना उसळतात लाटा
गांभीर्याचा मुग्धपणा मग कां वदनीं खोटा!

उत्सुकतेनें तुम्ही पाहिली आजवरी वाट
प्रसंग आला तोच! शांत कां मग मिटवुनि ओंठ?

लग्नाचें काढितां तुम्हां कुणि आजवरी नांव
'छे–भलतें!' दाविलात लटका असाच ना भाव?

'नव्हतें कारण लग्नच!' तर मग कां बसला आतां
सस्मित वदनें 'अन्याया' चा प्रतिकार न करतां?

तरुण मंडळी 'नको' बोलती अर्थ परी त्याचा
काय असे तो नीट उमगतो थोरांतें साचा!

असो कसे; पण वॉरंटाविण आज तुम्ही झालां,
खरे चतुर्भुज! ('जन्मठेप' कुणि म्हणति बरें याला!)

अरे, कुणी हे लांबलचक विधि लग्नाचे केले?
ह्याच चालला विचार मनिं ना! (तें मजला कळलें!)

वाङ्निश्चय, श्रीमंतपूजनें आणि रुखवतें तीं,
आनंदाच्या समयिं कशाला ही भारुडभरती!

पक्वान्नें रुचिमधुर कशाला भोजनास भरती
'त्या घांसा' विण विचार असतो का दुसरा चित्तीं !

मुंडावळि या डोळ्यांवरती पुन्हा पुन्हा येती
नीट न दिसतें 'मुख तें'! अगदी कटकट ही नसती !

किती यातना वधूवरांच्या हृदयाला होती !
वृद्धांना कळणार तरि कधीं या नाजुक गोष्टी ?

लग्नकालिंचा अनुभव अपुला विसरतात सारे
म्हणुनि वधुवरां निष्कारण ते छळती म्हातारे !

घांस घालणें, विड्या तोडणें, नांव आणि घेणें
हाताला अन् हात लावणें ! पदरगांठ देणें !

एवढेच विधि विवाहांत जरी ठेवतील मोठे
उरेल तर मग पृथ्वीला या स्वर्ग दोन बोटें !

निष्कारण भट भिक्षुक म्हणती लग्नाचे मंत्र
तरुणांच्या हृदयांतील त्यांना नच कळणें तंत्र !

किती मंगलाष्टकें लांब हीं अजुनि न कां सरती ?
घसा खरडुनी कानाजवळी किंकाळ्या देती !

लाल अक्षता मारित सुटती डोक्यावर मारे
खराब होतिल केंस ! तेवढे नच कळतें कां रे ?

चला संपलें दिव्य ! 'वाजवा' असा ध्वनी उठला
अरे, अजुनि हा अंतःपट तरि कुणी उंच धरिला !

मंडपांत कां लोक रिकामे रेंगाळत बसती,
हस्तांदोलन वा अभिनंदन कां करण्या येती !

उगाच घ्यावा किती कुणाचा मूल्यवान वेळ !
लोकांना आमुच्या कधीं हें रहस्य उमगेल !

स्पष्ट बोल्लों वधूवरांनों, क्षमा करा मात्र !
असेंच तुमच्या हृदयाचें ना असे खरें चित्र ?

चला बैसला जिवाजिवाचा आज खरा मेळ !
संसाराचा सुरू जाहला सुखद आज खेळ !

तुम्हा सांगतिल कुणी ' भवार्णव दुस्तर हा फार !
जीवन नुसती माया ! नसतें संसारीं सार ! '

नका घाबरूं ! अशा ऐकुनी भुलथापा खोट्या,
अजीर्ण ज्यातें श्रीखंडाची रुचि येईल का त्या ?

आनंदाची सर्व सुखाची जीवित ही खाण
हंसेल आणि जगेल त्यातें नच कसली वाण !

नका त्रासुनी वधू ! समजलें ! आवरतों सारें !
म्हणाल ना तरि " बोलुनि चालुनि कवि वेडे न्यारे ! "

आनंदाचा मधुर मनोहर वसंतकाल सदा,
तुम्हांस लाभो ! हीच शेवटीं विनंति ईशपदा !

आणि सांगतों अखेर एकच कीं भांडणतंटा
जरि झाला कधिं तरि तो घ्यावा प्रेमानें मिटता !

श्री. सरदार श्रीनिवासराव मल्हारराव उर्फ बाबासाहेब पुरंदरे व चि. सौ. कां. लीलाताईसाहेब पटवर्धन (श्री. चीफ ऑफ कुरुंदवाड, ज्यूनियर यांची भगिनी) यांच्या विवाहाच्या प्रसंगीं केलेला कवितांचा आहेर.

आरंभी येतील अडथळे ! जोंवरी न हल्ला—
सदनिं पाळणा–क्षमा करा, हा चुकुनी शब्द गेला !

एका पावासाठीं–

(चांगला 'पाव' हल्लीं पहावयास देखील मिळत नाहीं. मग खायला कोठून मिळणार ? पावाच्या शोधासाठीं रस्त्यामधून पावभक्तांच्या झुंडीच्या झुंडी हिंडत असतात. त्या मनांत पुढील गाणें म्हणत असतील काय ?)

धांव पांव देवा आतां । देइ एक पाव !
मारु चहावरतिं कसा मी । कोरडाच ताव ?
पाव नाहिं म्हणुनी पत्नी । करित काव काव !
पावरोटिसाठीं आलों । धुंडुनि मीं गांव !
माजलेत बेकरिवाले । म्हणति 'चले जाव !'
बोलतो हंसून इराणी । 'जा चपाती खाव !'
वाढवी गव्हाचे वाणी । चौपटीनें भाव !
नफेबाज व्यापाऱ्यांचा । हाणुन पाड डाव !
पाहिजे तरी सरकारा । तूंच लोणि लाव !
नरम पाव देऊन देवा, । राख तुझें नांव !

बायको सासरीं आल्यानंतर–

(फार दिवस माहेरीं जाऊन राहिलेली बायको सासरीं परत आल्यानंतर तिच्या बाईलवेड्या नवऱ्यानें आंघोळ करतां करतां पुढील गाणें म्हणणें साह-जिकच नव्हे काय ?)

बायको आलि आज परतून ! ॥ धृ ॥

बारा महिने तब्बल बसली माहेरीं जाऊन !
वाटुं लागलें नवऱ्याला कीं गेलि काय विसरून ! १

झोपुनि झोपुनि रोज एकटा गेलों कंटाळून,
थकुनी गेलों सक्तीचें हें ब्रह्मचर्य पाळून ! २

आंघोळीला रोज यापुढें मिळेल पाणी ऊन,
गरम चहाचा प्याला हांसत येईल ती घेऊन ! ३

लोकरिचा गळपट्टा रंगित देइल सुबक विणून,
आणि फाटक्या कपड्यांनाही ठिगळें छान शिवून ! ४

टाकिन आतां सर्व घराचा रंगमहाल करून,
तात्यामाई * घेतिल दिवसा मग डोळे झांकून ! ५

* आईबाप.

मोडीसाठीं धांव

(मोड मिळण्याची हल्लीं भयंकर मुष्किल झाल्यामुळं पै--पेशाचा व्यवहार करणाऱ्या गरिबांची रोजच्या जीवनांत सध्यां जी कुतरओढ चालली आहे तिला तोड नाहीं ! मोडीच्या दुष्काळानें गांजलेली गरीब जनता मनांतल्या मनांत परमेश्वराला असेंच गाऱ्हाणें आळवींत असेल काय ?)

दे रे हरि, दोन आण्याची मोड !
मोडीसाठीं भटकुनि आले तळव्यायाला फोड ! ।। धृ० ।।

काडि मिळेना, विडी मिळेना, इतर गोष्ट तर सोड !
मीठहि नाहीं, पीठहि नाहीं, मिळे न कांहीं गोड ! १

पै पेशाचे धंदे बसले, झाली कुतरेओढ !
'मोड नाहिं' चे जेथें तेथें दुकानावरी बोर्ड ! २

ट्रॅम गाडींतहि मोड न म्हणुनी, करितों तंगडतोड !
कुणी ' कूपनें ' घेऊन काढी नोटावरती तोड ! ३

मोडीवांचुनी 'धर्म ' थांबला, भिकारि झाले रोड !
दिडकि कशी तुज देऊं देवा, प्रश्न पडे बिनतोड ! ४

श्रीमंतांचें कोड पुरवुनी मोडिशी अमुची खोड !
पाड दयाळा, खुर्दाची रे आतां पाऊसझोड ! ५

रसिकांस चेतवणी

झेंडूंचीं रसिका, फुलें जमवुनी देतों तुझ्या हीं करीं,
घे प्रेमें अथवा पदीं तुडव जा! जें वाटतें तें करी!
रागानें चुरगाळलींस जरि हीं पुष्पें कधीं त्वां वरें—
केंव्हांही विसरूं नकोस तळिंचें खाण्या परी खोबरें!

प्रश्नपत्रिका

[**जरूरी**—प्रकाशित काव्यसंग्रहाच्या प्रत्येक जनकास आपलें सदर अपत्य कोठल्यातरी विश्वविद्यालयीन परीक्षेसाठीं तयारी करणाऱ्या उमेदवारांच्या मानगुटीवर खास बसणार असा आत्मविश्वास वाटत असतो. ‘ झेंडूच्या फुलांच्या कर्त्यासही तसें न वाटण्याचें कांहींच कारण नाहीं. पैगंबरनिवासी बच्चा–इ–साकूच्या राजवटींत सदर ‘ काव्यग्रंथ ’ कंदाहार युनिव्हर्सिटींत बी. ए. व एम्. ए. च्या परीक्षेस नेमला जाण्याचा अत्यंत संभव होता. पण आतां–हाय ! तथापि, या संग्रहांतील कांहीं निवडक कविता मुंबई युनिव्हर्सिटींत पर्शियन या विषयाच्या अभ्यासक्रमांत नेमल्या जाणार असल्याबद्दलची खाजगी कुणकुण आमच्या कानावर आलेली आहे. असें जर खरें असेल तर अभ्यासुक विद्यार्थ्यांच्या फायद्यासाठीं सदर काव्यसंग्रहांतील कांहीं महत्त्वाच्या प्रकरणावर सूचक प्रश्न देऊन ठेविले तर तें खास अस्थानीं होणार नाहीं ! निदान मागाहून एखाद्या ‘ टिप्पणिका प्रकाशक मंडळा ’ नें सदर पुस्तकाचा परीक्षेसाठीं पंचनामा मांडण्यापेक्षां कर्त्याचें हातूनच त्याचें कांहीं बरेंवाईट झालेले बरें !]

१. [अ] जडजंबालाच्या ‘एकच वाक्या’चें सविस्तर पृथक्करण करून त्यांतील निरर्थक विशेषणांची यादी द्या. सदर ‘वाक्या’चा व ज्ञानोबारायाच्या ‘ पसायदाना ’ चा कोठल्याही तऱ्हेनें संबंध लागतो असें दाखवून दिल्यास संपूर्ण प्रश्नाचे गुण बहाल करण्यांत येतील. वेळीं अवेळीं–कारण असो वा नसो–ज्ञानोबांच्या पसायदानाची अशी पाणपोई मांडल्यानें त्या ब्रह्मीभूत महात्म्याची बदनामी होते असें कित्येक रसिकांचें मत आहे. याविषयीं तुमचें काय म्हणणें आहे ? [ब] कवि आणि चोर या दोघांमध्यें कोणत्या बाबतींत साम्य असतें अगर असूं शकतें ? काव्य व चौर्य या दोन्ही कलेंत ज्यांचा हातखंडा आहे अशा कांहीं ठळक कवींचीं नांवें द्या. (या प्रश्नाचें उत्तर देण्यास जादा पुरवणी पत्रिका घेण्याची परवानगी आहे.)

२. महाराष्ट्र–शारदेच्या पवित्र मंदिरांत ‘ कादरखां ’ नामक पठाण घुसविल्याचें ‘ महापातक ’ केल्याबद्दल त्याच मंदिरास जोडून असलेल्या अन्नछत्रांतील कांहीं पंक्ति-पठाण ‘बहोत गरम’ झालेले आहेत. त्याचीं कारणें कोणतीं ?

३. आरंभीं गळ्यांत गळा घालून काव्याचा ‘ रसगुल्ला ’ चाखीत बसणारे कांहीं शाहीर चार दिवसांनीं एकमेकांच्या छातीवर बसल्याशिवाय रहात नाहींत असें म्हणतात. तुमचा काय अनुभव आहे ?

४. वाटेवर पडलेल्या कोणकोणत्या गोष्टींची वाटमारी करण्यास कवींना परवानगी आहे ?

५. ‘ सुतक ’ हें काय प्रकरण आहे ? वाटेल त्या विषयावर दोन मिनिटांत एकादें सुतक बनवून दाखवा. मात्र तें लिहीत असतांना सुतकी चेहेरा करूं नका !

६. मोहरममध्यें कवीनें कोणती मर्दुमकी गाजविली ? ‘हुसेन आणि हासन्’ कबीला आठवतांच त्याच्या डोळ्यांत ‘ टच्कन् पाणी ’ कां आलें ? इब्राहिम व याकुब यांचीं थोडक्यांत चरित्रें द्या ?

७. प्रियेच्या डोळ्यांतील अश्रू पाहून, कविवल्लभ कळवळतो व ते अश्रू ज्या ‘ दुष्टानें ’ तिच्या डोळ्यांतून काढले त्याचा सूड घेण्याची भाषा बोलूं लागतो; पण अखेर प्रिया ‘ विनयानें ’ त्याला सांगते, “ लागोनि नाथ, विडिचा अपुल्याच धूर ! आला मदीय नयनीं अजि अश्रुपूर ” या कथानकावर ‘ सखे, बोल–बोल ’ हा मथळा देऊन एक कविता रचा. सदर कवितेची आणि या पुस्तकांतील ‘ सखे, बोल–बोल ! ’ ची विस्तृत तुलना करा.

८. रस्त्यावरील विडीचें थोटुक सांपडलें असतां तें बेमालूम टोपींत लपविणारा कवि आणि तेथल्या तेथें शिलगावून ‘ पिणारा ’ कवि या दोहोंपैकीं श्रेष्ठ कोण ? तुम्हांला असें थोटूक सांपडलें असतें तर तुम्हीं काय केलें असतें ? त्यावर कविता केली असती का तें फुंकून खलास केले असतें ?

९. पुण्यांतील कुठल्याशा ‘दुधाच्या गुत्त्यां’तील आटीव दुधाच्या कढईत पाल पडून तिचा भरपूर अर्क त्या दुधांत मिसळल्यामुळें त्यांचा प्राशनानें श्राद्धास बोलावलेल्या ब्राह्मणांची सबंध पंगतच्या पंगत धारातीर्थी पतन पावून पितरांच्या भेटीला जाते ह्या अत्यंत करुण विषयावर कविता करा. ‘ब्राह्मण भडभड ओकून धडधड धरणीवर लोळत आहेत’ हा प्रसंग ध्वनिवाचक शब्दांत कौशल्यानें रंगवा.

१०. ‘पाय घसरला तर’ काय होईल असें तुम्हांस वाटतें? पुण्यांत उन्हाळ्यांत किंवा पावसाळ्यांत पाय घसरण्याचीं कोणतीं ठिकाणें आहेत? अशा एका ठिकाणीं पाय घसरल्यामुळें एक कवि मरून पडला आहे अशी कल्पना करून त्या विषयावर एक ‘पांडव–दिडकी’ किंवा ‘कौरव–पावली’ वृत्तांत कविता करा.

११. “तुंगभद्रा–मिथुनराशी–राक्षसगणी” वृत्ताचीं लक्षणें द्या. श्यामला ‘कितीही जरी वाढली’ तरी कवीस ‘छोकरी’ प्रमाणें वाटते हें कसें? कवि स्वतःची माजूम, हिङ्ग, भाङ्ग, बेवडा, कांदे बटाटे भात इ० पदार्थांशीं तुलना करतो, यावरून कवीच्या धंद्यासंबंधीं तुम्ही कांहीं तर्क बांधूं शकाल काय? ‘कलंदरी फकीर’, ‘थरपार्करी मैदान’, ‘मुर्गी बिन्यानी’ ‘पकरी मूर्ति’, ‘छुपा पापा’, ‘माडगे गाडगें’ या शब्दावर थोडक्यांत टिपणें लिहा.

१२. ‘करुणरसां’तील ‘येरू’ नवीन धंदा सांपडत नाहीं म्हणून तळमळत आहे. त्याला करतां येतील असे दोन चार धंदे सुचवा. यावरून “आपल्या देशांत धंदेशिक्षणाची पायमल्ली चालली आहे” या सार्वत्रिक समजुतीला कितपत पुष्टि मिळते? “सुनीत या शब्दाची निर्मिति हा अर्वाचीन मराठी वाङ्मयांतील कोलंबसी किंमतीचा शोध आहे!” असें ‘ताजी बातमी’ पत्राचे एक विद्वान् लेखक म्हणतात. या विधानाची सांगोपांग चर्चा करा. (या प्रश्नाचें सर्वोत्कृष्ट उत्तर ‘ताजी बातमी’ मध्यें छापण्यांत येईल!) दोन संतकवि एकमेकांस भेटतांच ‘मस्तकावघ्राण’ अगर ‘कपाळाचें चुंबन’ घेतात. कपोलचुंबनापेक्षां कपाळचुंबनानें अधिक प्रेम व्यक्त होतें असें म्हणतात. खरें आहे का? अनुभव असेल तरच उत्तर द्यावें.

१३. चार मोरपंखें अंगाला चिकटावून ‘मोर’ बनूं पहाणारा डोमकावळा व स्वतःच्या बिनरंगी धोतरेवजा फुलांना हळद फासटून सोनचांफा बनूं पहाणारा गांवचांफा यांत तुम्हांस कांहीं साम्य दिसून येतें कां?

१४. ‘अरुण’ पद्धतीनें ‘तुटलेला तारा’ या विषयावर एक उत्प्रेक्षांची गोधडी विणा. ‘तुटलेला तारा–’ हा विषय असा आहे कीं, त्यावर वाटेल त्याला अकलेचे तारे तोडतां येतील. नमुन्यादाखल एका महाकवींची या

विषयावरील एक उत्प्रेक्षा दाखवितों, "शुक्राचार्य स्वर्गांत आपल्या मेजावर दिवा ठेवून वाचावयास बसले आहेत. इतक्यांत कच नाहींसा झाला म्हणून रागानें वेडी झालेली देवयानी तेथें येते व त्या दिव्याला लाथ मारून खालीं पडते! तोच दिवा हा का!" अक्कलेचा दिवा इतका भडकलेला तुमच्या पहाण्यांत आहे का!

१५. 'प्रेमाचा गुलकंद' चाखण्याची तुमच्यावर कधीं पाळी आली आहे काय! राजीखुषीनें व अक्कलहुषारीनें उत्तरें द्या.

१६. 'कानगुजला' या शब्दाची व्युत्पत्ति द्या.

१७. रामेश्वराच्या देवळांत गालिचे पहावयाला तरुण लोक कां जातात? सुंदरीदर्शनानें कवीला 'कसकसें' वाटूं लागलें म्हणजे काय झालें? तो वाटेंत 'चारदां पडतांच' कुणी काय तर्क बांधला?

१८. रस्त्यांतून एकादी नीटनेटकी अंगना जात असेल तर पथिकाचें काय कर्तव्य आहे? सार्वजनिक वाचनालयांतील नियतकालिकामधील चित्रें व कूपनें कापून आणण्याचा प्रत्येक मेंबराचा जन्मसिद्ध हक्क आहे किंवा नाहीं? दुसऱ्यांचीं पत्रें चोरून वाचणें किंवा संभाषणें चोरून ऐकणें हें प्रत्येक आर्यपुत्राचें कर्तव्य आहे किंवा कसें? दारांच्या फटी किंवा झरोके यांचा आपण काय उपयोग करावा?

१९. 'कवडा' कोणाला म्हणावें? तुमच्या गांवांतील कवड्यांची यादी करा. अशा कवड्यांच्या काव्यसंग्रहाला 'कवड्यांची माळ' हें नांव दिलें तर तें कितपत उचित होईल?

२०. (अ) नि, अन्, व, छट्, ह्यः ह्यः, इश्श इत्यादि शब्द सढळ हातानें वापरून एकादी कविता करा. (ब) शुद्धलेखन-मंडळानें परसवर्ण वापरण्याच्या विरुद्ध मत दिल्या कारणानें 'ङ्' 'ञ्' इ० हिरमुसलेल्या अनुनासिकांची सदर मंडळास उद्देशून एखादी काव्यमय कैफियत रचा!